

PhD. Értekezés tézisei
Pécsi Tudományegyetem
Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

A székely falutízesek

**Egy sajátos településrendszer mint a társadalmi-gazdasági
tevékenység kerete**

Ambrus Tünde

Témavezető:
Dr. Gyuricza László
egyetemi docens

Pécs, 2010

A doktori iskola címe:
Vezetője:

PTE Földtudományok Doktori Iskola
Dr. Dövényi Zoltán, egyetemi tanár,
Intézetigazgató
A földrajztudományok doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Magyarország földrajza Tanszék

A doktori témacsoport címe:
Vezetője:

Népesség- és településföldrajz
Dr. Dövényi Zoltán, egyetemi tanár,
Intézetigazgató
A földrajztudományok doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet
Magyarország földrajza Tanszék

Az értekezés tudományága:

településföldrajz

Témavezető:

Dr. Gyuricza László egyetemi docens
Tudományos tanácsadó,
a földrajztudományok kandidátusa
PTE TTK Földrajzi Intézet Turizmus
Tanszék

Témaválasztás és célkitűzések

A történeti-, az általános település- és gazdaságföldrajz, valamint a dinamikus településmorfológia és kultúrgeográfia közös határterületére eső téma Székelyföldnek egy olyan szintetizáló elemzése, ahol a természeti elemek kölcsönhatásával párhuzamosan a történeti realitás a rendező elv. A honfoglalás diktálta szükségszerű védelem és a természeti adottságok keretein belül alakította ki az ember a tízest, és a későbbiek során létezésének magasabb dimenzióit keresve határozta meg a saját fejlődési irányát.

A tízest egy egységes gondolati konstrukció keretén belül alapvetően olyan kulturális tőkeképződménynek tekintem, ahol a tér struktúrájában szerepet játszó társadalmi, gazdasági, műszaki szféra szerves része a kultúrának, de a fizikai alapjait és fejlődésének feltételeit a természeti környezet és annak erőforrásai határozzák meg. A tízes egy olyan normatív integráló erőt jelent, amely a székely társadalom fennmaradását biztosította. Évszázadokon keresztül a tízes organikus rendszere határozta meg a települések lakóinak életvitelét, életminőségét. A népéletnek olyan kibontakozási keretet nyújtott, amelyben kialakult és megszilárdult, amelyhez napjainkig is kötődik egy bizonyos népi kultúra, íratlan „törvény”. A modernizáció megkérdőjelezte, a paraszti térhasználat konzerválódása máig élte a történeti kultúrtáj elemeit.

A történeti földrajz keretében végzett székelyföldi kultúrtáj-vizsgálat (kialakulást befolyásoló természeti és társadalmi tényezők, sajátos arculat, megőrző és fenntartó elemek, szerkezetet biztosító folyamatok számbavétele) egyfajta segéd-, illetve háttértudományként járulhat hozzá a település karakter szerkezetét biztosító tényezők, folyamatok feltárásához, az értéktudat XXI. századi újraértelmezéséhez, az örökségvédelemhez, ugyanakkor lehetőséget is nyithat a településfejlesztés számára. Tudatosíthatja Székelyföld történetiségét, a tízesekhez kötődő életmódbeli hagyatékok társadalmi, gazdasági, szocializációs szerepének fontosságát. A tízesek társadalmi tőkét (Ex verbum: HAJNAL K. 2009) jelentenek Székelyföld számára. E tekintetben nemcsak a történelem, a helytörténet, tágabban a nemzeti önismeret gazdagodhat, hanem lehetőség nyílik arra is, hogy a földrajz a résztudományaival együtt helyet kapjon a településfejlesztés összetettségét igénylő munkában, a területvédelemben és a térhasznosításban egyaránt (ILYÉS Z. 2007).

Esszenciális lényegnek tartom, hogy a fejlődés, amely törvényszerűen folyamatos jelenség, úgy valósuljon meg, hogy ne kockáztassa a létfenntartó tízesrendszer eltűnését, felszámolását. Ahhoz azonban, hogy a tízes az öntudatlan átváltozásokat el tudja kerülni – Európát választása közepette – a helyi lakossággal, de Bukaresttel és Európával is meg kell értetni a bejárat utat. Miközben Európa ma a kulturális, nyelvi és vallási sokféleségén túl a saját egységét keresi az eljövendő hatalmak között, olyan egységet, amely különbözik az önző individuumok „nagyvállalatainak” alávetettségétől, a tízesek arra hívják fel a figyelmet, hogy elgondolkozzunk egy közösség üzenetén, amelynek mélyről jövő egységét nem az identitás-látomásra alapozza, hanem olyan sajátosság felismerésére, amely osztársadalmi hozadékot nyújt.

A dolgozat keretében foglalom össze a székely falutízesekkel kapcsolatos vélt és valós ismereteket, a tízesek kialakulásában szerepet játszó történeti tényeket. Térben és időben vizsgálom, hogy mely természeti és – a tágabb értelemben vett – társadalmi tényezők hatására változtak, fejlődtek, konzerválódtak, vagy éppen sorvadtak el a tízesek. Nem mellékesen hívom fel a figyelmet a globalizáció veszélyeinek hatására, amely ennek a közösségnek az eddig megtartott fegyelmét, gondolkodását, erejét fenyegetheti, ugyanakkor igyekszem bemutatni a székelyföldi területi-települési szerkezetváltás problémáit, illetve ennek a folyamatnak kapcsán hangsúlyt fektetni a kulturális gazdaság és az örökségvédelem térbeli aspektusainak fontosságára, illetve lehetőségeire.

Mivel a tízes-társadalom évszázadokon keresztül fenntartható módon élt, fontos célként fogalmazódott meg számomra annak vizsgálata, hogy a tízes bölcsessége, világnézete szolgáltat-e napjainkban mérlegelendő tanulságot, követendő modellt. Éppen ezért kutatásom célja

rávilágítani egyrészt arra, hogy a székely falutízes a különböző jogintézmények fokozatos, a történelem által diktált változtatásai ellenére mennyire bizonyult stabilnak, hogy a jellegzetes településszerkezeti, -morfológiai és -történeti, valamint néprajzi sajátosság a helyi lakosság körében milyen mértékben ismert, másrészt, hogy a társadalmi-gazdasági szerkezet normavilágában sűrűsödő feszültség kezelésekor a lokalitás értékeire, a tízesek önszerveződő erejére, a közösséget belülről szervezni és működtetni is képes társadalmi intézményre, illetve a tízeskultúrában megjelenő turizmus létjogosultságára, a fejlesztés előtt álló lehetőségekre, az egyedi turisztikai vonzerők halmazára, a térség imázsának erősítésére és – nem utolsósorban – az örökségvédelemre felhívjam a figyelmet.

A dolgozat célja a székely falutízesnek mint „megismerési értéknek” feltárása, értelmezése, valamint kísérlet egy olyan történeti és rendszerszemléletű szemléletformálásra, amely a harmadik évezred elején kiindulási pont lehet a tágabb értelemben vett társadalmi és gazdasági kihívásokra adandó válaszadáshoz. Fontos, hogy a székely társadalmat alkotó önszerveződési formákat, amelyekben a viszonyrendszerek kialakultak, amelyek sajátos szerkezeti felépítettséggel, külön jogállással és feladatkörrel, sokszor eléggé széles körű autonómiával működtek, megismerjük, megismertessük.

Ha ennek a tájnak egy tradicionális, tájba illő, kiérlelt és letisztult stílusát, arculatát egyszer kialakították, nem tűnhet el még akkor sem, amikor a születéséhez vezető feltételek már elenyésztek. Ehhez azonban fel kell merülnie egy szerény logikának: nem a Kant-féle idealista filozófia transzcendenciáinak támogatott beépítéséről, nem egy romantikus faluszerkezet és közösségszerveződés visszaállításáról van szó, hanem társadalmi-gazdasági keretszükséglet követeli meg a falutízesek fennmaradását.

Ennek tükrében a tízesek összefüggéseit és lehetőségeit vizsgáló kutatás alapvető céljai a következő pontokban foglalhatók össze:

- a tájkaraktert meghatározó történeti, településmorfológiai sajátosságok feltárása, dokumentálása (mentális térképezés), ismertetése,
- a falutízesek térbeni azonosítása,
- a kultúrtáj individuumát igazoló kvalitatív és kvantitatív adatok gyűjtése,
- a társadalmi-politikai-szociális és gazdasági feladatok koncepcionális meghatározása,
- a további kutatások kiindulópontjának megalapozása, amely a turizmusföldrajzban rejlő lehetőségek gyakorlati hasznosítását szolgálja.

Mivel a mentális térképezés gyakorlati hasznosítására nem akadt példa Székelyföldön, a dolgozat középpontjában áll annak vizsgálata, hogy e kutatási módszer hasznosan alkalmazható-e a településtervezési, illetve településfejlesztési munkákban. A teória és gyakorlat összekapcsolása érdekében pedig az értekezés egy, a vidékdefiníció alapuló, fogalmi struktúrát ad közre azzal a céllal, hogy a tér sajátosságából építkező turisztikai termék szemléletformálására összpontosítsa a figyelmet, illetve mérlegelje a Turisztikai Desztináció Menedzsment-modell hatékonyságát, valamint alkalmazhatóságának célszerűségét – mint eljárást és eszközt.

1. Kutatási előzmények

A térspecifikus tízesek történeti rekonstrukciójának hitelességét jelentős mértékben meghatározza a rendelkezésre álló forrásanyag, valamint az előmunkálatok stádiuma. A ránk maradt írásos dokumentumok értelemszerűen nagyon részlegesek, mert számos eseményt eredetileg nem is foglaltak írásba az Árpád-kor idején, illetve a XIV-XV. századokban, másrészt az oklevelek elvesztek a történelem viszontagságaiban. Így a történetkutatók merész vállalkozása, hogy a különböző diszciplínák (régészet, nyelvészet, vallás, jog, néprajz) információi alapján a matematikai logika és módszer – *reductio ad absurdum* – alkalmazásával a legvalószínűbb változat mellett érveljenek. Éppen ezért szakmai kihívásnak ígérkezik

Székelyföld településtörténeti, néprajzi, nyelvi szempontból manapság is oly jellegzetes településrészeinek társadalmi-művelődési értékeinek, örökségeinek feltárása, valamint a terület gazdasági, infrastrukturális állapotának pontos elemzése. A székelység településszerkezetére, illetve -szervezetére vonatkozó forrásértékű okleveles történeti adatok hiányában ugyanis nehéz eredetkérdésre választ adni. Nem véletlen, hogy a múlt századtól napjainkig számos történeti, néprajzi szakmunka is csak említést tesz a székelység kapcsán a tízesekről. A feledésbe merülés súlyát azonban mindenképpen érezniük kellett a kutatóknak. Ezen túlmenően a munka alapnehézségét fokozza, hogy releváns, megbízható statisztikai adatok hiányában nehéz megválaszolni a legfontosabb kérdésköröket: a gazdasági, műszaki struktúrák állapotának számszerűsítését.

Az írott források késői megjelenésének (XVI. század) oka a székely társadalom sajátos helyzetében keresendő. Mivel a székelység általános kiváltságokkal felruházott népcsoport volt, jogait okiratokkal mindaddig nem kényszerültek bizonyítani, míg nemzetiségi szervezetüket a hűbéri rendszer bomlasztani nem kezdte. A XVI. század második felében végbemenő változások azonban már számottevő okleveles anyag kiadását tették szükségessé.

Szerencsés esetben egy-egy település múltjára utalhatnak a tárgyi emlékek. E téren Székelyföld múltja nagyon szegényes, hiszen a tervszerű régészeti kutatások csupán a harmadik évezred küszöbén indultak útjukra.

A településszerkezet kialakulását a legtöbb neves szakember a honfoglaláskori hadszervezet maradványaival hozza kapcsolatba (ORBÁN B. 1869-1871, SZÁDECZKY L. 1905, 1915, BARTALIS Á 1933, KRING M. 1934, ENDES M. 1938, MILLEKER R. 1939, CSIBI A. 1939, LÁSZLÓ Gy. 1944, BENKŐ K. 1853, DUKA J. 1978, BIERBAUER V. 1942, 1986, GYÖRFFY Gy. 1973, 1990, 1995, IMREH I. 1973, 1983, TARISZNYÁS M 1982, GARDA D. 1992, 1994, 2001, 2002, VÁMSZER G. 1977, 2000, ZAYZON S. 1997, EGYED Á. 1999, 2009, KOLUMBÁN-ANTAL J. 2006, KÁLNOKY N. 2007). A későbbi társadalmi, gazdasági tízes-struktúrák fejlődését rendszerként értelmezik.

BÁRTH J. (2007) néprajzkutató az említett kutatók munkáihoz viszonyítva irányt változtat. A tízesek genezisének tekintve új horizontot teremt. A székely tízesek legrégebbi írott emlékeinek hiányára hivatkozva hangsúlyozza, hogy a tízeseket nem a katonai szervezethez való alkalmazkodás hozta életre, hanem a XVII. században megnövekedett közösség jobb szervezhetőségének praktikuma, illetve igénye, amit az újkorban a hatalmi tényezők tovább élesztettek és éltettek. Viszont éppen Csíkszentlélek tízesei kapcsán fogalmazta meg nyomatékosan a szerző: „... hegyekkel, szántókkal, rétekkkel elválasztott apró falucskák benyomását keltik”, „... Szentlélek tízesei egymáshoz közel fekvő, de egymással nem érintkező kis falvak képét mutatják”, „... hajdanán bizonyára külön falvakként éltek”.

Szemlélete során a szerző párhuzamot von a XVI. században már létező szász „Nachbarschaftjainak” (Segesvár, Szeben, Brassó), valamint a dunántúli, a felföldi és az alföldi, valamint a Székelyföldön kívüli erdélyi települések (Győr, Sopron, Székesfehérvár, Eger, Besztercebánya, Lőcse, Debrecen, Karcag, Kecskemét, Szeged, Kolozsvár, Szék) XVII – XIX. századi társadalomszervezésének fertályainak, tizedeinek és a román „vecinătateinek” a világa között (magyar fordításban mindkettő szomszédságot jelent). Az írott szász források korábbi említettségével (1526-ban Segesvár, 1533-ban Brassó, 1563-ban Nagyszeben) a szerző inspirál arra, hogy a székelyföldi települések sajátossága német hatásra alakulhatott ki. Erre a szemléletre még a szakma nem reagált, komolyabb visszhangot nem váltott ki.

Kérdés, hogy a XIII-XV. század írott forrásainak hiányára hivatkozva tagadható-e a tízesek XIII–XV. századi léte. Talán a térben jól kirajzolódó települések tízesmagjai, csomópontjai (központjai) is utólag, a XVII. századi társadalomtörténeti vonatkozású szerveződések eredményei? Nyugvópontra nem térhet az a válasz sem, hogy a Kárpát-medence többi településén is a XVII. században vette kezdetét következetesen a tízesszervezet és annak a településszerkezeti képen történő megjelenítése, de a német minta sem.

Meglehet: örök művelődési rejtély marad számunkra a tízesek kialakulása, pontos rekonstruálása, de nem is az a lényeg, hogy a tízesek kialakulásához vezető gordiuszi csomót feloldjuk, hanem, hogy mit mondanak ma számunkra ezek a tízesek.

A *mentális térképezés*, valamint az *alap és alkalmazott turizmusföldrajzi kutatások irodalmának* feldolgozása nem tartozik az operacionálizált célok közé, csupán a kutatási módszer értelmezése szempontjából került sor a definiálásra, illetve az alkalmazási terület számbavételére.

2. Módszerek

Annak érdekében, hogy a magyar földrajztudomány történetébe mélyen beágyazott, de eddig kellő figyelmet nem kapott folyamatokat, jelenségeket minél szélesebb körből szerzett információk alapján lehessen elemezni és értékelni, a trianguláció elve alapján (BABBIE, E. 2000), több módszer – elsődleges és másodlagos – került alkalmazásra. A másodlagos kutatás magába foglalta a székelyföldi történeti, néprajzi, nyelvészeti szakirodalom (ORBÁN B. 1869-1871, SZÁDECZKY L. 1905, 1915, BARTALIS Á 1933, KRING M. 1934, ENDES M. 1938, MILLEKER R. 1939, LÁSZLÓ Gy. 1944, BENKŐ K. 1853, DUKA J. 1978, BIERBAUER V. 1942, 1986, GYÖRFFY Gy. 1973, 1990, 1995, IMREH I. 1973, 1983, TARISZNYÁS M 1982, GARDA D. 1992, 1994, 2001, 2002, VÁMSZER G. 1977, 2000, KOLUMBÁN-ANTAL J. 2006, KÁLNOKY N. 2007, EGYED Á. 1999, 2009, BÁRTH J. 2007) tanulmányozását és feldolgozását. A forrásanyag az első és legfontosabb módszertani eszköz volt számomra, hiszen ezek vezettek a tízes fogalmának, kialakulásának és fejlődésének értelmezési problémáinak megvilágításához.

Az elsődleges kutatás keretében pedig a kvalitatív és kvantitatív adatgyűjtő módszerek közül a mentális térképezést alkalmaztam, amely tulajdonképpen a geográfusok és pszichológusok közösen folytatott kutatásán alapszik: a pszichológusok adják a vizsgálati módszereket, a geográfusok hozzák a földrajzi témát. Az eljárás azokat a kognitív és szellemi képességeket fogja át, amelyek lehetővé teszik, hogy a térbeli környezetről információkat gyűjtsünk, továbbá azt, hogy a térbeli magatartás kialakulásához vezető folyamatokat elemezzük, illetve értelmezzük (DOWNS 1970, LAKOTÁR 2004, GÁL 2006).

A kutatás során a települések mindennapi életében való részvételkor irányított interjút készítettem a helyiekkel. Történeti, diakronikus irányultsággal kérdeztem rá a településrészek meglévő és vélt rendszerére, a nevezéktan ismeretére, birtokviszonyokra, a gazdálkodás módjára, a területhasznosításra. Ezeket az adatokat felhasználtam a földrajzi tér értelmezésénél, a településstruktúrák fejlődési, történeti, genetikai és funkcionális vizsgálatánál, illetve értékelésénél. Az így nyert információkat az adatközlők nevének feltüntetésével ismertetem.

A szociálgeográfiai elemzés leghangúlyosabb részét a mentális térképezés képezi, amely alkalmasnak bizonyult egy összetett organikus komplex rendszer fejlődési-növekedési jelenségeinek értelmezésére, modellezésére. A mentális térképezés elővizsgálatból, cél-, és kontrollcsoport-vizsgálatból állt. A feladatsor két részből tevődött össze: tényleges térképezés, valamint kiegészítő kérdések.

A szakirodalom tanulmányozását és a térképek segítségével (I. katonai felmérés 1769-1772, illetve a napjainkban készült térképek) végzett vizsgálataimat helyszíni terepmegfigyeléssel, a falvak morfológiájának vizsgálatával egészítettem ki, amely egy objektívebb kép megrajzolását tette lehetővé.

A történeti és statisztikai adatok felhasználásával összehasonlító elemzést végeztem egy csíkszéki román nemzetiségű enklávéval, Lóvésszel (Livezi), amelynek során Székelyföld mint etnokulturális kontaktzóna került vizsgálat alá.

A funkcionalitást vállaló tudományok kutatói, a Kárpát-medence egykori határvidékén élő népek leszármazottainak vizsgálata kapcsán lényeges eredményekre irányítják a figyelmet, amelyek eddig elsősorban történeti-kulturális, nyelvi, építészetbeli hagyatékok és szokások összefüggéseiben jutottak kifejezésre. Annak érdekében, hogy a földrajz is – amely a természeti-

és társadalomtudományok összekapcsolója – meg tudja értetni Székelyföldnek és Őrségnek az összetartó erejét és értékhozó voltát, összehasonlító vizsgálatot végeztem a Kárpát-medence két végén elhelyezkedő sajátos településszerkezet és a természeti adottságok között.

Mivel a tízeskultúrában megjelenő turizmus létjogosultságát és fejlesztését a belső adottságok és a keresleti trendek egyaránt indokolják, Székelyföld jelenlegi vidéki turizmusának meghatározó jelenségeit és jellemzőit a stratégia-orientált helyzetértékelés módszerének (SWOT-analízis) segítségével foglaltam össze. A SWOT-analízis által feltárt tények a dokumentumok, a terepbejárás, a szakemberekkel tartott konzultációk és a mentális térképek kiegészítő kérdéseire érkezett válaszok összefoglalója, amely számol a realitásokkal és kijelöli azt a fejlesztési irányt, amit a Turisztikai Desztináció Menedzsment-modell mérlegel.

3. Eredmények

A történeti földrajz keretében végzett komplex székelyföldi kultúrtáj-vizsgálat eredményeit és értékeléseit a használt módszerek szerint három kategóriába csoportosítva, tizenegy szempont szerint ismertetem:

Eredmények I.: A kutatás alanyi alapjának áttekintése

- földrajzi helyzet, természeti adottságok,
- történeti háttér,
- a tízes mint földrajzi teret meghatározó településszerkezeti alapegység,
- a tízesek társadalmi, gazdasági és kulturális szervezettsége,
- a tízes térstruktúrája mint etnokulturális kontaktzóna,
- székely őrség avagy őrségi székelység – őrségi szerek a tízesek mérlegén.

Eredmények II.: Székely tízesek a mentális térképek tükrében

- tízeseken át keresve az utat.

Eredmények III.: Turizmus a tízeskultúrában

- a tér sajátosságából építkező vidéki turizmus értelmezése,
- a székely tízesek komplex rendszere a turisztikai értékesítés és az örökségvédelem viszonyában,
- a székely tízesek határokat átívelő konstrukcióban,
- a tízeskultúrában megjelenő turizmus fejlesztésének igénye és lehetősége.

3.1. A kutatás alanyi alapjának áttekintése: földrajzi helyzet, természeti adottságok

Napjainkban, amikor ki akarjuk jelölni Székelyföld területét és határait számos nehézséggel kell szembenéznünk. Jogtörténetileg azoknak a területi közigazgatási egységeknek az összessége, ahol a székely jog volt a meghatározó. Ezek: Udvarhelyszék Keresztúr és Bardóc fiúszékekkel, Háromszék (Kézdi-, Sepsi-, Orbaiszék) Miklósvár fiúszékekkel, Csíkszék Gyergyószékekkel és Kászonfiúszék, Marossszék valamint az Aranyossszék enkláve (2. ábra). A magyar etnikai szigetként megjelenő Székelyföld mai meghatározása akár a turisztikai kézikönyvek, akár a rendelkezésre álló statisztikák tükrében a Kovászna, Hargita és Maros megyék alkotta területet öleli fel. Ez jelentősen eltér a történelmi Székelyföld meghatározásától, határvonalától, és természetesen feltételezi az 1968-as megyésítés diktálta területi behatárolás elfogadását, sőt a román fejlesztési törvény (2000) érvényesítésének gyakorlatát, amely Székelyföldet a Központi Fejlesztési Régióba sorolja Brassó, Fehér, Szeben megyékkel együtt, Gyulafehérvár központtal.

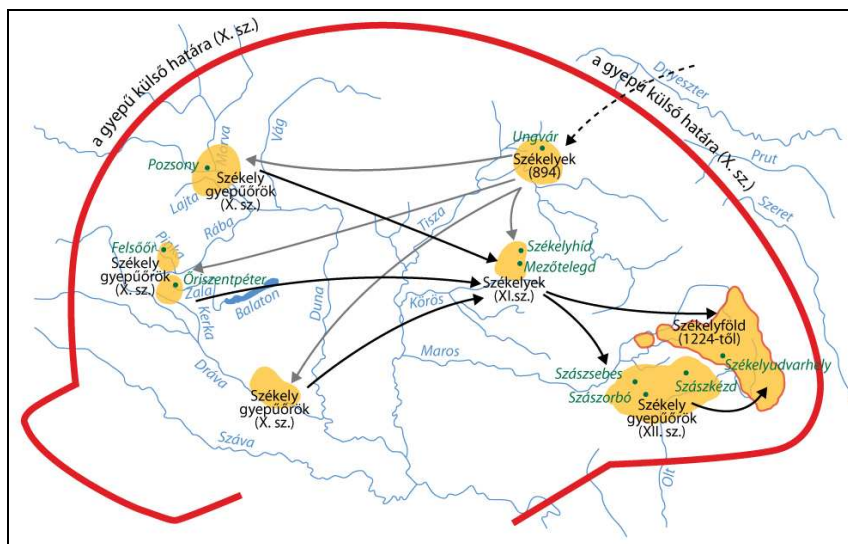
A dolgozat első megállapítása, hogy mindaddig, amíg meg nem történik az önmegvalósítást biztosító térségi öntudat kinyilvánítása, az a lehetőség adódik, hogy a természeti környezetből és a közösségi tudatból rajzoljuk ki Székelyföld területét. Már ezen a ponton felmerül a regionális potenciál fogalmának újraértelmezése. Mindezt nevezhetjük „alulról történő elhatárolásnak” vagy „autonóm törekvésnek”.

A kutatás alanyi alapjának áttekintésekor megállapítható továbbá, hogy a természeti szféra és a társadalom megjelenése között minden esetben kimutatható az összefüggés. A geológiai, domborzati, vízrajzi, éghajlati, valamint a biogeográfiai viszonyok sajátosan alakították a települések térbeli helyzetét, a gazdálkodás módját (nyílföldek, teraszos földművelés, muzsda), valamint a települések belső életjelenségeit.

A települések több mint kétharmada a folyóvölgyek mentén völgyteraszokon vagy völgytalpi szélesedéseken, a medencék peremén helyezkedik el, amint azt a helynevek is mutatják (Olt mente, Maros mente, Nyárád mente, Nyikó mente stb.). A medencék peremén kiterjedt mezőgazdasági területtel rendelkező nagyobb falvak alakultak ki, míg a kisebb folyóvizek, patakok mentén kis- és aprófalvak húzódnak.

3.2. A sajátos településszerkezet kialakulásának történeti háttere

A térspecifikus településszerkezet kutatásakor a honfoglalás és ezen belül a székelyek be- és letelepítésének körülményei adnak támpontot. Ismert ugyanis, hogy a Kárpát-medencébe érkezett magyarok a honfoglalás után az elfoglalt területek természetes határait alapozva teremtették meg a gyepek/gyepűkapuk („sebezhető” pontok) és gyepűelvék (természetes védvonal) védőrendszerét. Mivel a honfoglalók frontja nyugati orientációjú volt, előbb a nyugati, az észak- és a délnyugati sebezhető kapukban hoztak létre jelentős őrségi településeket (1. ábra). A völgyeket (Duna, Pinka, Zala, Kerka, Dráva folyók) kísérő dombokat egész hosszúságukban – fokozatosan elöretolt – örökkel erősítették meg. A nyugati végen két jelentős őrtelep alakult ki: a Szalai-kapuhoz, illetve a Kerka középső szakaszának völgyéhez tartozó kistájon (Alsó-Őrség, „Őrség”) és a Pinka völgyében (Felső-Őrség). Másik két csoportjuk pedig északnyugaton a Mosoni-kaput, valamint délnyugaton a Dráva vonalát védte. A XI. században, mivel egyre gyakoribbá váltak a keleti nomád népek (kunok, besenyők) támadásai, székelyeket telepítettek át a történelmi értelemben vett Erdély nyugati kapujához, majd később Dél-Erdélybe, a déli határszakasz védelmére. A végső letelepülési területüket, a mai Székelyföldet 1224-ben érték el királyi rendeletre (KÁNYA J. 2003) (1. ábra).

1. ábra A székelyek megtelepedésének sematikus vázlatja a Kárpát-medencében (Forrás: KÁNYA J. 2003 alapján szerk. AMBRUS T. 2007, 2010)

Feltételezések szerint a hat székely nemzetség (Halom, Órléc, Jenő, Medgyes, Ábrán, Adorján) 4 – 4 ágának a letelepedése a katonai életmód által megkövetelt formában, a legkisebb hadi egységgel, a tízessel kezdődött a Keleti-Kárpátok nyugati lejtőin. Mind a stratégia, mind a taktika megtervezésének, megszervezésének kiindulópontja az adott földrajzi tér természetföldrajzi viszonyai voltak. Minden idők területvédelmének a lehető legnagyobb

összhangban kell lennie a természeti adottságokkal, mert ezek határozzák meg a mesterséges védőrendszer célszerű vagy célszerűtlen voltát. A székely tízes kialakításának mint település-, illetve tájszerkezeti elemnek haditechnikai okaira számos kutató rámutatott, és párhuzamot vont a török és a mongol népek hadiszervezetével (ENDES M. 1938, MILLEKER R. 1939, GYÖRFFY Gy. 1990, DUKA J. 1978, GARDA D. 1992, BIERBAUER V. 1942, IMREH I. 1973, 1983, VÁMSZER G. 2000, EGYED Á. 1999, 2009).

A korai székely nemzetségi települések természetesen nem pusztán a tízedek katonáit biztosították (GYÖRFFY Gy. 1973, 1990, 1995, TARISZNYÁS M. 1982, BARTALIS Á. 1933, ENDES M. 1938, VÁMSZER G. 1977, GARDA D. 1991, 1992, 1994, 2001-2002, LÁSZLÓ M. – LÁSZLÓ A. 2005, EGYED Á. 1999, 2009), illetve katonai feladatokat láthattak el, hanem a mindennapok valóságának megfelelően fokozatosan egyházszervezést, gazdasági, közjogi, adminisztratív szerepeket is vállalhattak önszerveződő világukban.

A történeti toponomasztika eddigi tudósítása értelmében még nem lehet pontosan megállapítani és kijelenteni, hogy a tízes köznévi lexéma született meg hamarabb és nem a szeges elnevezés. Tény azonban, hogy idővel sajátos megnevezési formák is kialakultak. Gyakori a területi nemzetségről, a vezető családokról, vagy gúnynévről, humorról, mesterségekről, tájolásról, vagy táji adottságokról kapott elnevezés, sőt előfordul a római számokkal való jelölés, illetve ma már érthetetlen, homályos eredetű falunév is, amelyek tulajdonképpen táptalajt nyújtottak a tízesnevek burjánzásának.

A felhasznált elsődleges és másodlagos kutatási módszerek segítségével kapott eredmények alapján a székelyföldi településrészeket (szegeket, szereket egyaránt) a műszaki és a társadalmi berendezkedés struktúrájának tekintem, azaz a településrendben lecsapódó hadi képződményekként értelmezem. A további vizsgálatok során érvényesített alapelszerű szemléletet a következő indoklásokkal támasztom alá:

- csak írott adatok alapján nem lehet hiteles történeti képet rajzolni,
- a székelység letelepedésének korszakában a katonai feladatkör kapott prioritást,
- a székely tízes hadiszervezet léte nem maradhat figyelmen kívül, ha a települések kialakulásának a körülményeit keressük,
- a XIII-XIV. századokban a tízes haditechnikai és településformáló szerepe összefonódott,
- a katonai szervezetben és a későbbi közigazgatásban egyaránt gyakorlatias okokból hívták életre, illetve éltették évszázadokon át a tízesrendszert,
- a „tízes” olyan organikus és hatékony rendezőelv, amely nemcsak hadiszervezésben, a téralakításban jelent meg, hanem az osztársadalmi feladatok meghatározásában és elvégzésében egyaránt,
- a tízes népképviseleti integráló erőként hatott, demokratikus formának bizonyult,
- a közösség szintjén, a rend és rang tekintetében egységbe foglalta a lakóit: a katonát, a jobbágyot, a birtokost és kispapot időbeni alakulásával fokozatosan,
- egyenjogúság alapon örökölte, és megőrizte a tízesek bevált ősi funkcióját,
- a csíki tízes szervezet fennmaradását, továbbélését nagymértékben konzerválták a XVIII. század második felében felállított határőrezredek parancsnokainak azon rendelkezései, amelyekben határozottan szorgalmazták a tízesszervezet gyakorlatának célszerűségét,
- a XIX. és XX. század székelyföldi falvaiban sem volt kevesebb az ügyintézés, nem volt könnyebb a közigazgatás, mint a XVI és XVIII között; és az utóbbi két évszázad majdhogynem feledésbe merítette az egykoron szerencsésen működő tízesszervezetet,
- azok a csíki falvak, amelyeknek egyes részei egymástól térben elkülönülnek, mintaértékű szempontrendszert nyújtanak, kivételt természetesen azok a román

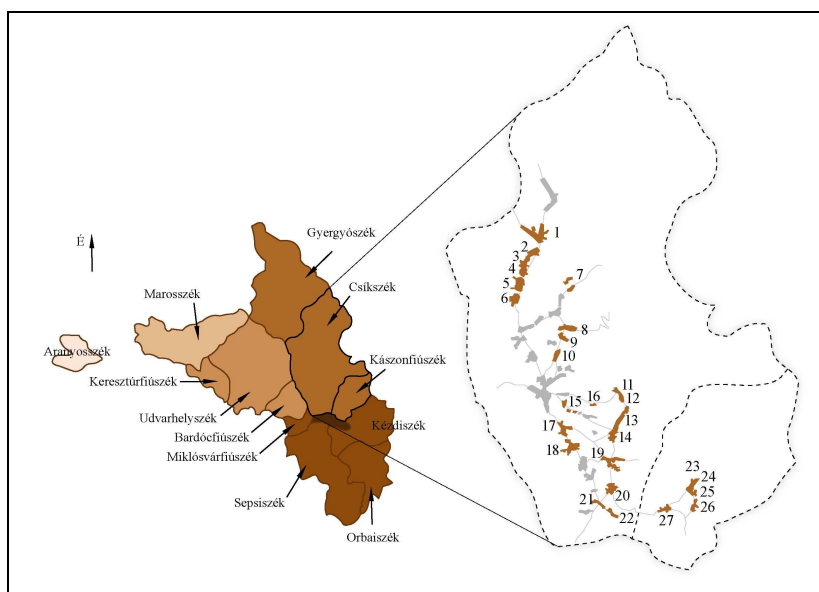
települések képeznek, amelyek ugyan pásztorfoglalkozásra utalnak, de jóval későbbi eredetűek (XVIII. század),

- maga a tízes elnevezés is a katonai szervezet folytatása,
- de amikor a geográfia szempontjából a településszerkezeti vizsgálatokat tűzzük ki feladatnak, illetve az osztársadalmi struktúrákat, feladatokat, koncepciókat és célokat akarjuk körvonalazni, meghatározni, akkor a nevezéktan másodlagos.
- a történeti körülményekhez és a természethez a legegyszerűbben igazodó elv a tízes számrendszerre való univerzális értékű utalás,
- tíz ujjunk van; ehhez még írni, olvasni sem kellett tudni, de ez nem azt jelenti, hogy a székelyek anyanyelvükön csak tízig jutottak el a számolásban.

Állásfoglalásom szerint furcsa lenne most, a XXI. században, ha azt látnánk, hogy azok, akik a XIII. században határőrzésre vállalkoztak, azok, akik a maguk tér és területi beosztásukat, belső közigazgatásukat, társadalomszerveződésüket vagy éppenséggel a magyar grammatikai struktúrák szerint szerveződött archaikus nyelvüket a legjobban megtartották, átalakították volna ott, ahol erre semmi szükség nem volt, mert nem ezt diktálta a józan paraszti ész. Székelyföld megtartó ereje eddig erősebbnek bizonyult, mint a szomszédos Szászföld szász lakosságának megmaradási készsége, ahol már csak elvétve találunk szászokat.

3.3. A tízes mint a földrajzi teret meghatározó településszerkezeti alapegység

Mivel a tízesszervezet a legerőteljesebben Csík- és Kászonfiúszék falvaiban bontakozott ki (IMREH I. 1973), és itt is maradt fenn a leginkább mint térstruktúrát meghatározó fontos specifikus elem, ezért kutatásomat, felmérésemet Csíkszék és Kászonfiúszék 27 településén végeztem (2. ábra).

2. ábra A székely székelyek és a vizsgált települések földrajzi helyzete

Jelmagyarázat: Csíkszentdomokos, 2 Csíkszenttamás, 3 Csíkjenőfalva, 4 Csíkkarcfalva, 5 Csíkdánfalva, 6 Csíkmadaras, 7 Lóvész/Livezi, 8 Szépvíz 9. Csíkszentmiklós, 10 Csíkdelne, 11 Pottyand 12 Csíkmenaság, 13 Csíkszentgyörgy, 14 Csíkbánkfalva, 15 Csíkszentlélek, 16 Csíkmindszent, 17 Csíkszentkirály, 18 Csíkszentimre, 19 Csíkszentmárton és Csíkcsekefalva, 20 Csíkkozmás, 21 Tusnád, 22 Csíklázárfalva, 23 Kászonfeltíz, 24 Kászonaltíz, 25 Kászonimpér, 26 Kászonjakabfalva, 27 Kászonújfalu.

(Forrás: KÁNYA J. 2003 alapján szerk. AMBRUS T. 2010)

A TÓTH József által – a településekre – kidolgozott tetraéder-modellből kiindulva a dolgozat megállapítja és bebizonyítja, hogy a vizsgált földrajzi tér egy rendszerező, a természeti adottságok és a tágabb értelemben vett társadalmi szféra szintetizáló kategóriájává minősül.

A természeti adottságok és a tágabb értelemben vett társadalmi struktúrák kölcsönhatásának vizsgálatakor, ha párhuzamot vonunk a fokozatosan elöretolt gyepűkkel, valószínűsíthető, hogy a hegyvidék előtt az első, leghamarabb megerősített erőpontot ott alakították ki, ahol a völgy a síkságra kinyílt – a későbbi vásárvárosokhoz hasonlóan. Majd egy feljebb eső – nagyobb reliefenergiájú – völgyuszorulatig tolódott fel a védelmi sáv, és végül a folyó forrásvidékének hágóihoz jutott fel a védelmi vagy esetleg csak megfigyelési pont.

A felvázolt analógia, és emlékezet igazolására számos adatot szolgálhatnak a régészeti feltárások, valamint a nyelvészeti etimológiai kutatások eredményei. A hegyoldalban lévő pincegödrök alapkövei, a régi hegyi utak maradványai értesíthetnek, hogy honfoglaló székely településről van-e szó. Mindezek összefüggésbe hozhatók a Kárpát-medence egész történelmével ugyanakkor a nemzeti fejlődés keretének is fontos szegmensei lehetnek.

A honfoglaló települések kialakulásában tehát fontos szerepet játszott a természeti szféra: a domborzati formák változatossága, a felszín tagoltsága, a folyóvizek bősége és a növénytakaró (erdők) gazdagsága. A hágók, szorosok, átjárók gyakorisága követelte meg, hogy több száz kilométer határszakasz védelméről gondoskodjanak a székelyek. A tízesek térbeli alakulását és fejlődését a természeti adottságok, a terepviszonyok és a műszaki struktúra mellett olyan antropogén tényezők is befolyásolták, mint az *egyházszervezés, a természeti erőforrásokhoz igazodó gazdasági önellátás, a tatárdúlás*, illetve a *természeti csapások* (tűzvész, árvíz). Ezek a tényezők mind morfológiai, mind funkcionális és szerkezeti szempontból, vagy akár létükben is befolyásolták a tízeseket.

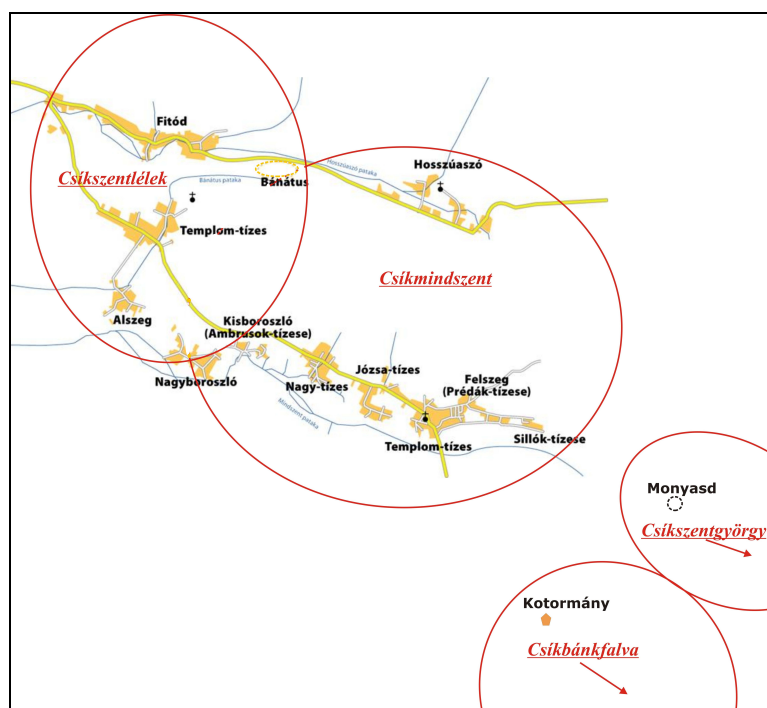
A települések a vízfolyások által létrehozott völgytalpi szélesedésekbe, a medencék peremére való visszahúzódása, illetve a medencék alluviális síkságain való terjeszkedése csak később és szintén szakaszonként és lépcsőzetesen – elsősorban a békésebb időszakokban – következhetett be, amikor a demográfiai növekedés következtében megnőtt az igény a kedvezőbb életfeltételeket nyújtó természeti környezet iránt. A jellegzetes települések ezen fejlődésével és funkcionális átalakulásával a települést alkotó struktúrák természetesen átrendeződtek. A demográfiai növekedés léptékével a természeti adottságok lehetőséget teremtettek a tízesek részleges vagy teljes összenövésére.

3.3.1. A tízesek településmorfológiai és -szerkezeti sajátosságai napjaink térstruktúrájában

A vizsgálat eredményei alapján kijelenthető, hogy a települések szerkezete, illetve morfológiája tükrözi a falutízesek kialakulásának, fejlődésének, összenövésének, önálló településsé való szerveződésének a folyamatát. A települések többségében már részlegesen vagy teljesen egybeforrtak a tízesek, kisebb hányadában pedig eredeti állapotukra emlékeztető, egymástól távol fekvő, különálló falurészek hálózatát olvashatjuk ki a térből. Ezek a reliktumok a tájgenezis döntő fázisait, szakaszait reprezentálják, és a mai napig rányomják bélyegüket a tér alapszerkezetére.

A konzerválódás tipikus példajaként említhetjük Csíkmindszent és Csíkszentlélek irtással kialakított tízéseit (3. ábra). A mai értelemben vett két település hűen tükrözi az archaikus települési rend nyomait, azt a történeti folyamatot, amely a tér struktúrájában, a táj kialakításában végbement.

Csíkmindszent tízesei (Sillók-, Prédák-, Templom-, Józsa-, Nagy-, Ambrusok-tízes, Mindszentboroszló – Hosszúaszó-tízes kivételével) a Mindszent pataka völgyében vagy mellette, Csíkszentlélek tízesei (Fitód, Templom-tízes, Alszeg, Szentlélekboroszló – Hosszúaszó-tízesét is ideértve) pedig a Hosszúasszó és Bánátus patakok mentén, patkó alakban, ívesen hajló településsorba rendeződtek (3. ábra). A tízesek egymástól 100-500 méter távolságra helyezkedtek el, és 20-80 házat, családot tömörítnek magukba. A településrészek kis falvacskák gyanánt különültek el egymástól.

3. ábra Csíkmindszent és Csíkszentlélek tízesei és a konzerválódott tízések napjaink közigazgatási egységeinek tartozékaként

(Forrás: Hargita – Képes megyeatlasz 2005 alapján szerk. AMBRUS T. 2006)

A különálló tízések egy sajátos társadalomszervezési egység területi megjelenése napjainkban is. Tanulmányozásuk nagymértékben segít bennünket a székelyföldi településszerkezet és településmorfológia kialakulásának megértésében.

Napjainkra Csíkmindszent tízeseiből három tízes (Prédák-, Templom-, és Józsa-tízes) összenövése bekövetkezett (3. ábra). A XIX. század végétől, amióta a műutat a hegy lejtőjén megépítették, a tízések lakói az új út mentén építkeztek. Ezt elsősorban a Templom-, Józsa-, Nagy-tízes, illetve Fitód tízeseknél tapasztalhatjuk. Minden tízes néhány utcából áll.

A legszigeteltebb tízes Hosszúaszó. A kedvezőtlen természeti adottságok (a szántóföld rossz minősége, a kiterjedés lehetőségének korlátja) miatt fokozatosan elsorvadt, tizedesi intézménye már felszámolódott. A régi önszerveződő Hosszúaszó-tízes sokrétű szerepkörét már nem lehet reprodukálni. Az itt épülő házak egy új típusú telep megjelenését eredményezik, amelynek funkcionalitása a rekreáció. A két utóbbi népszámlálás adatai szerint egy fő rendelkezik állandó lakhellyel itt.

Ha azonban élénk településkutató képzelettel szemléljük ezeket a térspecifikus reliktumokat nem nehéz megállapítani, hogy a letelepedési rendet a későbbi korok igényének, kívánalmainak megfelelően közigazgatási egységekre csoportosították, azaz valójában a ma is térben elkülönülő tízeseket a legközelebbi településrészekkel együtt szokás felsorolni, holott ezek letelepedéskor önmagukban külön-külön is működő, életképes társadalmi képződmények voltak. Így lett például Hosszúaszó Csíkmindszent, Kotormány Csíkbánkfalva „elkalandozott” településrésze, vagy a Monyasd bükke közerdője a hajdani Monyasd település jogkövetítő szerepe révén Csíkszentgyörgy közbirtokának tartozéka (3. ábra). ENDES M. (1938) a következőképpen összegzi a településtörténeti fejlődés e sajátos mozzanatát: „A tízesekből lettek később a falvak, s a tízések ezek tízesei lettek...”

Míg a kedvezőtlen természeti feltételek (a földrajzi elszigeteltség, a folyóvíz hiánya, a szántóföld rossz minősége, korlátozott kiterjedése) a falutízesek (szegek, szerek) lassú gyarapodását, kezdetlegesebb stádiumban való konzerválását, adott esetben egyes falurészek elnéptelenedését, elsorvadását és eltűnését idézték elő, addig a kedvező feltételek (jó minőségű

szántóterület, bővizű patakok melletti fekvés) térbeli növekedést, terjeszkedést, összenövést eredményeztek.

A korábbi különálló tízesek között a demográfiai növekedés, a beépített tér növekedésével egyre csökkent a távolság. A szántókkal, rétekkal, hegyekkel tagolt falurészek egységes települési tömbbé formálódtak. A táj adottságaihoz messzemenően igazodva alakultak ki a legkülönbözőbb morfológiájú falutípusok, a tízes, szeges, szeres települések. Így elsősorban domborzati, vízrajzi adottságok miatt fejlődhetek lineárisan a tízesek. A rendezetlennek tűnő utcáknak, a zsúfolt beltelkeknek, a falu határában fellelhető nadrágszíjszerű termőföldeknek kommunikatív szerepük van: az apák telkükből hasítottak ki fiaiknak területet.

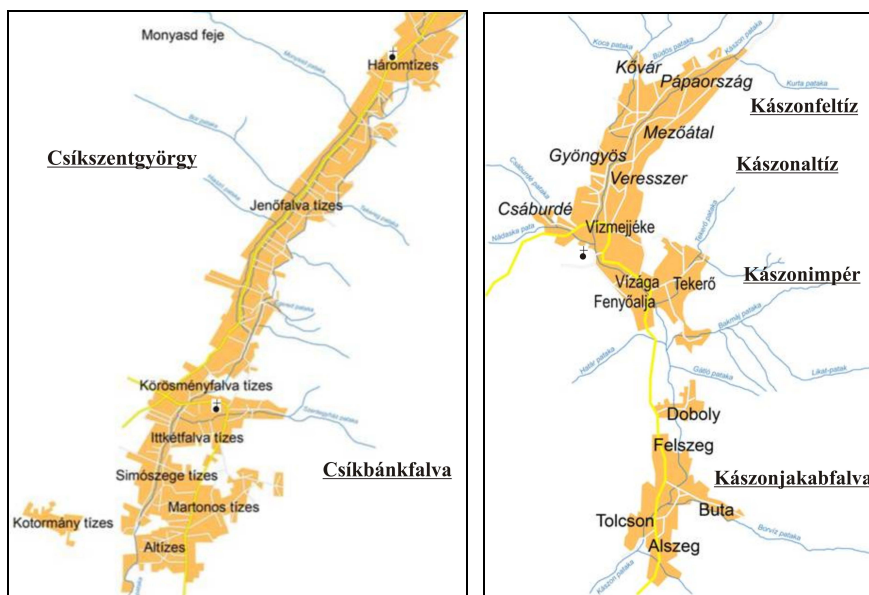
A vizsgált területen *folyandár, patkó, elágazó vagy csápos, négyzetteres, iker, és tömörülő-hálózatos falvakat* különböztethetünk meg (AMBRUS T. – ZAYZON S. 2008, 2010).

A szűkebb folyóvölgyek a lineáris összenövésnek kedveznek. Az így létrejött *folyandár-falu* nem a jellegzetes, egyetlen út mellett elhelyezkedő házsorokból álló szalagfalú, ugyanis mindenik tízesnek általában több utcája és egy kis központja (csomópontja) van.

Az *összenövés teljes* Csíkszentgyörgy három és Csíkbánkfalva négy tízese esetén (4. ábra). A Fiság-pataka mentén egymással összenőtt a Lacz, a Czikók, és a Gálok tízeseiből létrejövő Háromtízese, Jenőfalva és Körösményfalva szorosan kapcsolódik a Fiság szélesebb völgytorkolatában elhelyezkedő bánkfalvi tízesekhez (Ittkétfalva, Simószeg, Altízese és Martonos). A mai értelemben vett két falu együtt egy öt kilométer hosszú települést, a helyi lakosság nyelvén a Fiság-lokját alkotják, ahol apró halmazos településcsírákat fedezhetünk fel.

A halmazos centrumokat jól példázza a Czikók tízese zegzúgos házcsoportja, a Jenőfalva felső szakaszának Altízese kusza tömbje, a Laczok tízese házcsoportja, Ittkétfalva Fiság bal parti középső része, Simoszege déli oldala. Ezekkel a halmazos tömbökkel a hajdani tízescsírákat lehet rekonstruálni, amelyek nem érintkeztek egymással, de évszázadok alatt összekötötte őket a beltelkek és a házak szaporodó áradata.

Részlegesen összenőtt folyandár-faluval találkozunk például a Kászonokban is. Kászonfelfűz négy tízese (Kővár, Pápaország, Mezőátal, Gyöngyös) összenőtt Kászonaltíz három (Veresszet, Csáburdé, Vízmejjéke) és Kászonimpér három (Vízága, Fenyőalja, Tekerő) tízesével, de Dobollyal és Kászonimpér négy (Felszeg, Buta, Tolcson, Alszeg) tízesével az összenövés nem következett be (5. ábra).

4. ábra A teljesen összenőtt csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tízesek

5. ábra A Kászonok mint részlegesen összenőtt folyandár-falvak

(Forrás: Hargita – Képes megyeatlasz 2005 alapján szerk. AMBRUS T. 2010)

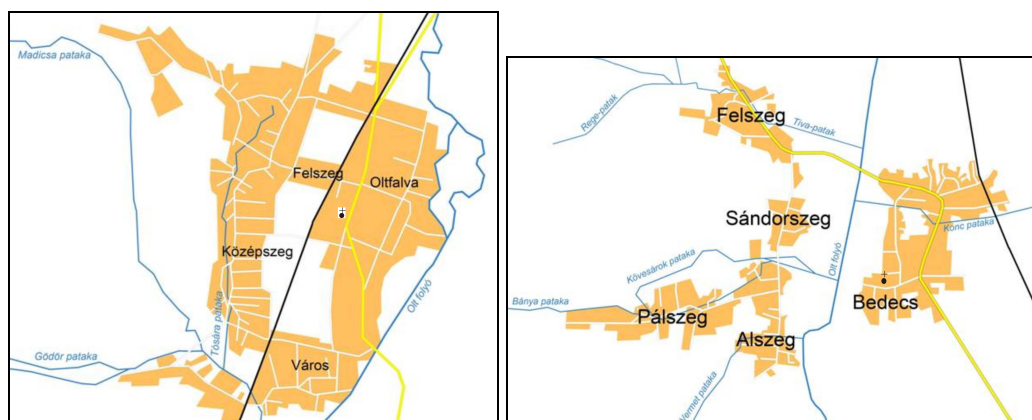
A tipikus *patkó* vagy *U alakú folyandár-falut* példázza Csíkszentmárton. A három-három tízesből álló település a hosszú ideig önálló Csíkszentmárton és Csekefalva főút melletti teljes összenövése révén keletkezett (6. ábra). A mai falu alaprajza a természeti adottságok szabta feltételt és a lélekszám-növekedéssel kapcsolatos fejlődést mutatja.

6. ábra A lineárisan fejlődő, patkó alakú Csíkszentmárton és Csíkcekefalva teljesen összenőtt tízesei
 7. ábra Csíkszentdomokos mint elágazó- vagy csápos-falu
 (Forrás: Hargita – Képes megyeatlasz 2005 alapján szerk. AMBRUS T. 2008, 2010)

Az *elágazó* vagy *csápos-falvak* a patakok, az utak mentén szabálytalanul elhelyezkedő tízesek összekapcsolódásának az eredményei. Ebbe a típusba sorolható például Csíkszentdomokos. A mai értelemben vett település tízesei az Olt folyó árterén, a Szádok, Nagylok, Szedloka, Kurta, Hú patakok völgyében alakult ki. Az Olt menti – irtással kialakított – három tízesmag (Altíz, Középtíz, Felszeg) öt patak mentén „csáposodott el” (7. ábra). Szembeötlő, hogy Felszeg tízesmagjából sugárszerűen indulnak ki az útvonalak, de a centrális magból nem válik ki a főutca. Ezért az elágazó típuson belül *sugaras* szerkezetet is azonosíthatunk.

A *négyzetteres gyűrűs-falvak* esetében a falutízesek nagy kiterjedésű vizenyős kaszáló területeket vesznek körül. Ebbe az alakzatba sorolható például Csíkdánfalva, melynek tízesei (Oltfalva, Város, Középszeg és Felszeg) több mint 10 hektárnyi mezőgazdasági területet hálózhatnak be (8. ábra).

8. ábra Csíkdánfalva mint négyzetteres gyűrűs-falu
 9. ábra Csíkszentimre mint iker-falu
 (Forrás: Hargita – Képes megyeatlasz 2005 alapján szerk. AMBRUS T. 2010)

A mezőgazdasági területeket párhuzamos utcák, beépített területek választják el egymástól. Szabályosságot mutatnak a mezők két oldalán végighaladó párhuzamos utcák, amelyből rostszerűen kiinduló keskeny harántutcák indulnak ki. Ezek a szabályos falurészek mintha

nélkülöznék a változatos morfológiai adottságokat: azt a benyomást keltik, hogy asztallapon tervezték, de semmiképp sem tekinthetők a XX. századi modernizációs törekvések eredményeinek.

Az *iker-falu* képződmény Alcsíkra jellemző. Az Olt szélesebb, vizenyős árterülete elválasztja az egymással szemközt elhelyezkedő tízesekből kialakult falurészeket, amelyek több évszázadon át önálló falvakat alkottak. Ide sorolhatók Csíkszentimre Olton túli tízesei: Felszeg, Sándorszeg, Alszeg és Pálszeg (gyűjtőnéven Oltelve), valamint az Olt baloldalán található Bedecs (9. ábra).

A *tömörülő-hálózatos-falvak* a gyors fejlődés eredményeként a medenceperemeken keletkeztek, ahol nem volt akadálya a térbeli terjeszkedésnek. Az összenőtt tízeseken áthaladó többé-kevésbé párhuzamos utcák kiszélesedett térbe torkolnak. Gyakori, hogy vízrejáró síkatorokat alakítottak ki, és így egy szabálytalan háló rajzolódik ki. A „hálószemek” belsejében gyakran még beépítetlen részek, szántók és kaszálók húzódnak. Azt is mondhatnánk, hogy a gyűrűs és elágazó településtípusok szerencsés kombinációjaként alakultak ki. A tízesek csomópontjának azok a részek tekinthetők, ahol a kiszélesedett tér nincs beépítve, a körülötte lévő házak rendszertelenül, összevissza helyezkednek el, ahol a halmazosodás megindult, ahol a telkek szabálytalanul húzódnak, és több utca fut össze (10. ábra).

10. ábra Csíkszentmiklós mint tömörülő hálózatos falu
(Forrás: Hargita – Képes megyeatlasz 2005 alapján szerk. AMBRUS T.)

A vizsgálat eredményei bizonyítják: függetlenül attól, hogy milyen alakzatúak a csíki vagy kászoni falvak, mindenik több magvú, több központú; a székely területi autonómia alapegységének, a falutízeseinek, (szegeknek, szereknek) az összeolvadásából keletkeztek. Jelentősebb településrendezés csak a városokat érintette.

Az idők folyamán a tízesszerkezetnek, illetve -morfológiának ősi vonása elhomályosult vagy módosult, mégis az említett típusok keretében kikövetkeztethető az alapszerkezet. Bár az épületállomány (lakóház, gazdasági épület) sokszor kicserélődött és a telekosztódásokkal az épületek sűrűsége megnőtt, ezek a települések megőrizték alapstruktúrájukat. A honvédelemhez, a határbiztosításhoz, valamint a katonai stratégiához kötődő megmaradt térelemek indokolják, hogy ezeket a településeket védelmi vagy *gyepűfaluként* is számon tartsuk, a Kárpát-medence egyedisége okán pedig védelem alá helyezzük.

3.4. A tízesek társadalmi, gazdasági és kulturális szervezetsége – A felszínmorfológiai kultúrtájaképek tájképfőformáló hatása

A kutatás eredményei bizonyítják, hogy a mai értelemben vett település nem csak szerkezetében, morfológiájában, illetve tájképfőformáló erejében különbözik a többi településtől, hanem társadalmi, gazdasági, kulturális szervezetségében is. A tízes nem csupán térbeli adatokkal jellemezhető települési egység, hanem társadalmi, gazdasági alapegység is.

A kutatómunka során kirajzolódtak a tízesek életében szerepet játszó sajátos gazdasági, vallási szerveződések, a tízesek gazdasági struktúrájához kapcsolódó felszínmorfológiai kultúrtájelemek, az emberi élet sorsfordulóihoz fűződő szokáshagyományok, építészeti értékek, művelődéstörténeti szegmensek, valamint a tízesnevek burjánzását kiváltó tényezők. Ezeket a jellegzetességeket a dolgozat olyan mértékben helyezi integráltan a középpontba, amennyire a sugallni vágyott mondandó megértéséhez feltétlenül szükséges

A tízes mint össztársadalmi egység háztartások együtteseként létezett. Háztartásait rokonsági, szomszédsági, gazdasági, hitéleti érdekszférák csoportokra osztották ugyan, de az önálló gazdálkodást folytató és önálló háztartást vezető családokat első fokon a tízes fogta össze olyan organikus szervezeti keretbe, amely egységként, komunitásként működött. A tízes integráló szerepének legjellemzőbb, illetve legáltalánosabban előforduló formáinak a kút-, kapu-, kerítés-, híd- és vízvezető-közösségek, az esztenatársaságok, valamint a birtokviszonyok, illetve a föld feletti közös tulajdonjog magasabb társadalomszervezeti struktúrája és a rózsafűzér-társulatok tekinthetők.

A dolgozat feltárja, hogy Székelyföld tízeseinek térstruktúrája magán viseli a különböző agrár- és ipari technológiák tájképfőmáló hatásait. A dolgozat koncentrálni azokra a fellelhető felszínmorfológiai kultúrtájelempre és esztétikai reliktumokra, amelyeknek meghatározó gazdasági szerepük volt a tízesek életében. A területhasznosítás eredményeként alakították ki például a 2-4 m magas agroteraszokat, az ún. *muzsdákat* és a *kenderázttató tómedencéket*. A történeti közlekedési és szállítási infrastruktúra tipikus kifejlődésének tekinthetők a *mélyutak*, a tálszerűen kimélyült *boglyavontatási nyomvonalak*, illetve az *állattiprások lépcsők*. A tízesek történetiségének üzenethordozó együtteséhez tartoznak továbbá a birtokvédelmi okokból létrehozott *földkertek*, illetve *földsáncok*, valamint a tízesbirtokok határjelei, az ún. *halomrendszerek*, a kaszálók határvonalát képező áttelepített és fűzészzerűen átrendezett *hangyabolyok*.

A másodlagos kutatási módszerek segítségével került feltárára, illetve bizonyításra, hogy ha létezik kulturális, erkölcsi, vallási, szellemi tőkéje egy hagyományörző közösségnek, akkor a *tízesek szokásvilága*, amely a születéshez, házassághoz és a halálhoz kötődik, teljességében az. Az „emberi élet e három nagy szüksége” (BALÁZS L. 1999) a társadalmi, közösségi szervezettségnek a példaértékű modellje. Olyan közösségről, van még szó, ahol a születéshez, a házassághoz és a halálhoz kapcsolódó szellemi szokás-örökségek rendezőelvként érvényesültek. Létbiztonságot, gyakorlatiasságot nyújtottak. A tízesek lelki kalákaként is működtek. A tízesek lakói társadalmi lényként születnek, szeretnek és halnak meg. (BALÁZS L. 1999), de ez a felsorolás az élet folytonos körforgásának népi szemléletében nem biztos, hogy sorrendet takar.

A disszertációban bizonyítom, hogy tízesek kapcsolata a természettel és a gazdasággal a népi építészetben is kifejezésre jutott. A népi építészet minden egyes megmaradt darabja (lakóház, gazdasági épület, kapu, vízimalom és -fűrész) a tízesek kultúrájának kommunikációját biztosítja. A dolgozat ezen része hangsúlyt fektet a székelyföldi általános építészeti rendek, tendenciák józan értékelésére, a környezeti kihívásokra érzékenyen reagáló jelenségekre. Az összefüggések elemzéséből arra lehet következtetni, hogy a nyugati hatás nem termékenyítette meg a székely építészetet olyan eredményesen, mint, ahogyan az irodalomban, zenében, filozófiában tetten érhető.

A településképben szintén meghatározó objektumok a *szakrális emlékek*. A faluközponttól, a templomtól távolabb eső tízesek ugyanis – általában – *csengettyűvel*, (*haranglábbal*) vagy *kápolnával* rendelkeznek, a tízesközpontokban pedig *tízeskeresztek* (-*feszületek*) találhatóak, amelyek vallási üzenetükön túl a tízes térbirtoklásának, egyfajta tízesöntudatnak, tízesazonosságának, illetve tízesidentitásnak a szimbolikus jeleként foghatók fel.

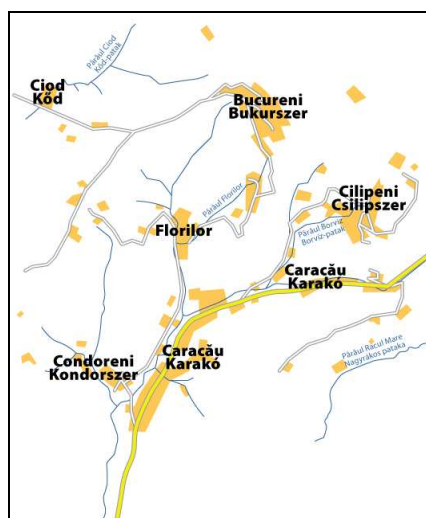
3.5. A tízes térstruktúrája mint etnokulturális kontaktzóna

Ismert, hogy Székelyföld a történeti fejlődés eredményeként etnokulturális kontakttérnek minősül (ILYÉS Z. 2007, 2008). Székelyföld is integrálta a XVI. században a tatárok elől menekülő *örmény* telepeseket, a XVII.-XVIII. század folyamán az egyre nagyobb méretet öltő *román* hullámokat, akik a megnövekedett adóterhek elől szöktek el vajdájuk földjéről, valamint a szomszédságból származó (Szászföld) *németeket* és a nagyvilágban szétszóródott zsidókat. Az elmúlt két évszázadban pedig az intrakárpátikus medencék is otthont adtak az Indiából származó *roma* vándorlóknak. A XIX. század közepén Csíkszék és Kászoniúszék már jelentős számú etnikumokat kumulált, amelyből kiemelkedik a román kisebbség.

A dolgozatnak nem célja ennek a témakörnek a részletes, teljességre törekvő elemzése. Ezért csak a szükséges bizonyítékok és példák mértékéig terjed ki, hangsúlyt a román etnikum által kialakított települések sajátosságaira fektet.

A székely tízesek és a román nemzetiségű Livezi/Lóvész összehasonlító vizsgálata alapján megállapítható:

- Livezi/Lóvész – a XVIII. századtól számítható – a lassú, szerves beszivárgási folyamat eredménye, a pásztormigráció következtében kialakult település.
- A románok lakta településekre is igaz, hogy az egyes szórványok a nemzeti letelepülés geoszociológiai egységei.
- A székely tízesekkel ellentétben Livezi/Lóvész, olyan hegyvidéki román nemzetiségű település, ahol a lakóházak, valamint a lakóházak köré csoportosult gazdasági épületek a folyóvizet követik, de szétszórtan helyezkednek el (11. ábra).

11. ábra Livezi/Lóvész településrészei

(Forrás: Hargita - Képes megyeatlasz 2005 alapján szerk. AMBRUS T. 2010)

- A településrészek ugyan közösséget alkotnak, de a tér szerkezetében hiányoznak a tízesekre jellemző sűrűsödési góccok, illetve csomópontok.
- A nevezéktan szeges kifejezéseket tartalmaz, de az említett enklávé genezise jóval későbbi, szerkezete pedig nem a tízesrendszer-szemléletet tükrözi.
- Míg a szórvány szereit 5-10 házból állnak, addig a tízesreliktumok 20-80 házat tömörítnek, amelyek már a zárt településhez vezetnek.
- A lóvész lakosság is megtalálta a kedvezőbb reliefenergiájú pontokat, ahová a fiatal ortodox hagyományok templomok felépülhettek.
- A nagyobb arányú tervezett telepítésre – a szervetlen folyamatra – az államszocializmus éveitől és az azt követő években került sor.

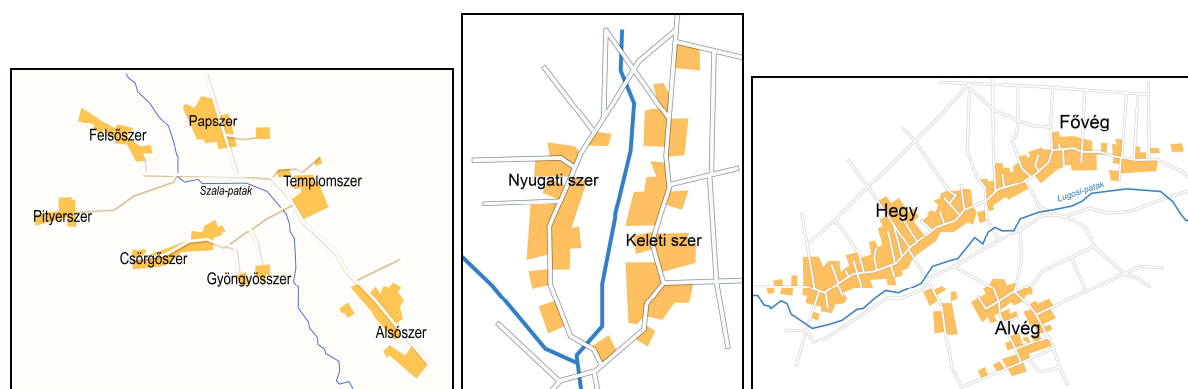
- Esetünkben akkulturáció jelenségéről van szó, azaz egy adott kultúrának más kultúrával való érintkezése nyomán bekövetkezett átörökítésről (ILYÉS Z. 2008).
- A Székelyföldre – a szerves folyamat eredményeként – betelepült románok, (közösséget alkotva) a székely kultúrával való kapcsolat révén, átvették annak egyes kulturális elemeit.
- Lóvésznek mint vizsgált enklávénak a településszerkezeti sajátossága, illetve nevezéktana (11. ábra) nem a betelepült román lakosok magukkal hozott szemléletéből és ismeretéből alakult ki, hanem a székely településrend hatásának és gyakorlatának következtében.

3.6. Székely őrség avagy őrségi székelység – Székelyföldi falutízesek az őrségi szerek mérlegén

A funkcionalitást vállaló tudományok kutatói (történészek, néprajzosok, nyelvészek) a társadalmi létnek azt a tudati leképződését támasztják alá, hogy létezett egy nyugat-kelet irányú tömeges székely áttelepítés (1. ábra). Ez a történetiség ma már érthető módon ad magyarázatot arra, hogy a nyugati határvidék – Őrség – sajátos településszerkezetével és helynévadatával a legkeletibb gyepekig Székelyföldön is találkozhatunk.

A vizsgálat igazolja, hogy a geológiai és a vízrajzi, valamint a műszaki struktúra szabott irányt a nyugati órallók letelepedési módjának és feltételének. A Zala, a Kerka, a Pinka völgye kapu volt, amelyet el kellett zárni, ha ellenség fenyegetett. Ezért a nyugati őrség legfontosabb védvonalai a Zala-, a Kerka- és a Pinka-mellék. Fontosak voltak ezek a völgyek azért is, mert a „hegyoldalakból” bugyogtak fel a tiszta vizű, bő források. Ez a természeti adottság, illetve a haditechnikán alapuló jobb belátás követelte meg, hogy az órallók a dombtetők irtványain húzódjanak meg.

A dolgozat elemzi és bebizonyítja, hogy mindkét „végen” fontos telepítő tényező a víz jelenléte, a patakok futása, azonban Székelyföldön épp ellenkezőleg, mint az Őrségben. Figyelembe véve a két terület domborzati, vízrajzi és talajtani adottságait, Székelyföldön a vízfolyások közelségéhez lehetett és kellett igazodni (3-11. ábrák), míg az Őrségben a „közel lenni, de nem benne” elv érvényesült (13-15. ábrák).

12-14. ábrák Szalafő, Ispánk és Kondorfa szerei
(Forrás: Az órallók útja 2007 alapján szerk. AMBRUS T. 2009)

Az összehasonlító elemzés arra enged következtetni, hogy a vizsgált két területen – Székelyföld, Őrség – a domborzati, a vízrajzi és talajtani adottságok, valamint a természethez való alkalmazkodási módok különbözőségei ellenére igen hasonlóan alakult a települések szerkezete, morfológiája és nevezéktana, valamint a lakosság belső szerveződése, jogállása. Annak ellenére, hogy a településrészek mára már javarészt összenőttek, az épületállomány (lakóház, gazdasági épület) több ízben kicserélődött és a telekosztódásokkal az épületek sűrűsége megnövekedett, ezek az őrségi települések is megőrizték alapstruktúrájukat (12-14. ábrák). Az

Őrség területén is találunk konzerválódott, különálló településrészeket, illetve lineárisan fejlődő részlegesen és teljesen összenőtt folyandár-falvakat. Ezt példázzák Szalafő, Ispánk és Kondorfa szerei.

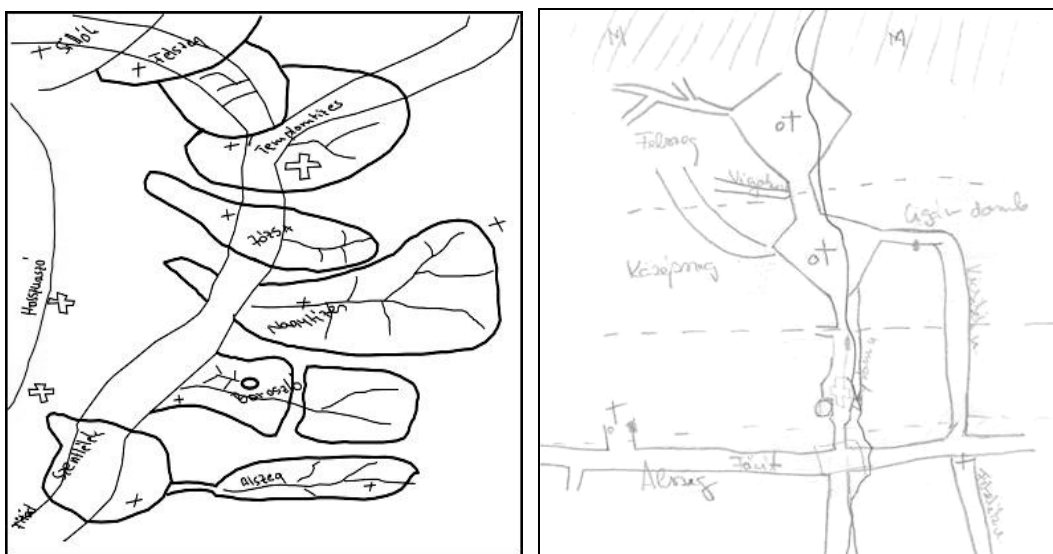
A székelység ősi hadszervezetére visszavezethető jellegzetes településszerkezet (tízesek, szerek) hasonlósága, az eltérő természeti adottságok ellenére újabb bizonyosságot szolgáltathat az őrségi és a székely nép vélt közös gyökeréhez. A hasonló történetiség, ma már érthető módon ad magyarázatot arra is, hogy a nyugati határvidéken meglévő településneveket, településrészneveket és dűlőneveket a keleti székelységben szintűgy, ugyanabban a formában megtaláljuk (Kotormány, Templomszer, Felső-, Alsószér, Nyíres, Örhegy, Nagy erdő stb.).

3.7. Székely tízesek a mentális térképek tükrében

Az empirikus kutatás keretében végzett cél- és kontrollcsoportos vizsgálat eredményei (mentális térképezés és az ehhez kapcsolódó kiegészítő kérdésekre kapott válaszok) Székelyföldnek az individuumát igazolják; dokumentálják, hogy a tízesek ma is létező közösségi entitások, a falvak belső működését, szerkezetét, alakját ma is meghatározó egységei.

Ennek tükrében a mentális térképezés keretében végzett ismertséget, illetve tudatosságot célzó vizsgálat leglényegesebb eredményei a következők:

- Az eddigi településszintű alkalmazások során kistérségi hatókörű kutatásban is bebizonyosodott az alkalmazott „behaviorista forradalom” módszerének (CSÉFALVAY 1989) használhatósága a településfejlesztési munkálatokban.
- Igazolódott, hogy ennek a módszernek a használata révén a földrajztudomány képes számos más társadalomtudomány (pszichológia, szociálpszichológia, szociológia, történelem, antropológia) eredményeinek integrálására.
- A megmaradt településszerkezeti reliktumok felismerhetők a rajzokon, a kultúrtáj mai állapota felvázolható (pl. 15-16. ábrák).
- A mentális térképek tükrözik a tízesbeosztás nyomait (pl. 15-16. ábrák).
- A terepre vonatkozó információhordozók alapján sikerült meghatározni a tízesek térbeni helyzetét.
- A geomorfológiai és a vízrajzi adottságaihoz igazodva, elsősorban lineárisan fejlődtek a tízes, szeges, szeres településrészek (pl. 16. ábra).

15-16. ábrák Ahogyan egy csíkmindszenti és egy csíkszentmihályi látja faluját (Forrás: A helyi lakosok körében végzett felmérés alapján szerk. AMBRUS 2008)

- A táj lakói a falvak, falurészek, utcák elnevezéseivel máig átörökítették a századokat átélő otthonteremtő kultúra régi formáit, módozatait, amelyhez adekvát magatartásforma és mentalitás kapcsolódik.
- A nevekben is kifejezésre juttatott tájismeretben nemzedékek tapasztalata összegződik, öntudat alatt szintetizálódik.
- Kiemelt szerepet kapnak a szakrális emlékek szimbólumainak megjelenítései – kereszttek, csengettyűk, faharanglábak –, amelyek a valóságnak megfelelően többnyire a tízes bejáratánál vagy a központjában, valamint utcaelágazásoknál tűnnek fel (15-16. ábrák).

3.7.1. Tízeseken át keresve az utat

Az egyének számára a térnek olyan szimbolikus jelentősége van, amely keretet szab, és meghatározza a helyiek gondolkodását, viselkedését és nem utolsósorban a mindenkori közösségi élet működését, az erőforrásokhoz való hozzáférhetőség szabályait, a gazdasági tevékenység kereteit.

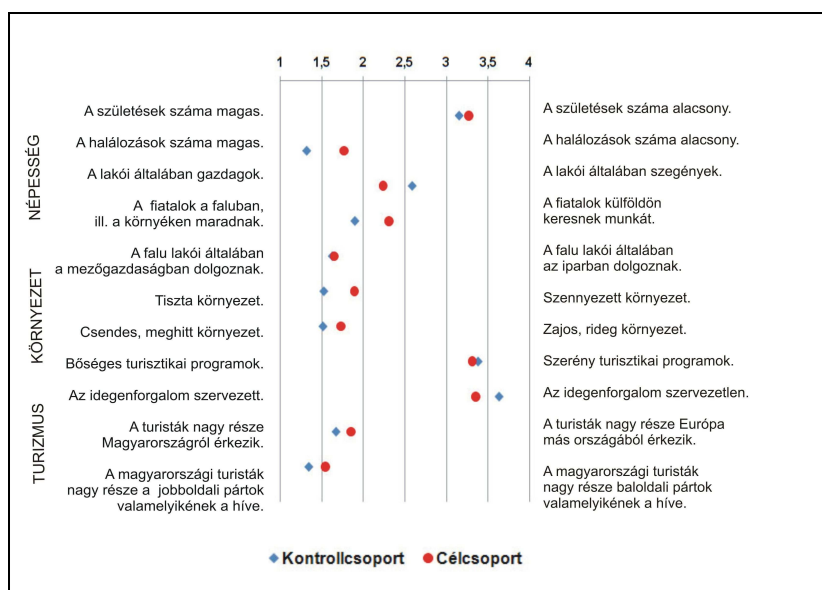
Az első olvasásra talán meglepő alcímválasztást egyik oldalról az a sajátos településszerkezet, és az ehhez kapcsolódó kulturális örökség fennmaradása indokolja, amelynek alapja a történeti realitás, a másik oldalról pedig az a megoldásra váró gyakorlati kérdéskör magyarázza, hogy a vidék visszakapta az ingázók jó részét az ipari és a mezőgazdasági üzemeiktől.

Amíg az államszocializmus éveiben életre kelő nacionalizmus ideológiai síkon kezelte a kulturális értékeket, hagyományokat, amíg a pártprogramok országos szintű falurombolást tűztek ki célul, addig napjaink vidékfejlesztő törekvéseiben – bár ma sem konfliktusmentesen – az egyik tendenciának arra kell irányulnia, hogy a falut megvédje a „fejlődés hamis illúziójától” (HAJNAL K. 2006), ugyanakkor versenyképessé tegye mint kulturális örökséget. Mindezt akkor, amikor a civilizált formájú „népvándorlás” indítéka egyre inkább a menekülés. Menekülés a stressztől, a munkától, a főnöktől, az ügyfelektől, az ingázástól, a háztól, a csepegő vízcsapoktól (JONSTON R. 1970) egy még stabilabb, organikus rendszerszemléletben született társadalom irányára felé.

A kiegészítő kérdésekhez kapcsolódó szubjektív-tudati értékelések, tudáselemek, vélemények, sztereotípiák analitikus adatainak összesített eredményei a következő pontokban foglalhatók össze:

- A helyi lakosság az önszerveződésnek a tudati elemeit, életmódbeli hagyatékait, szokásrendjét – amelyek tulajdonképpen biztosították a mindenkori közösségi élet működését (hitélet, állattenyésztés) – ma is ott hordozza mentalitásában.
- Igazolódott, hogy a székely társadalomszervezés a különböző jogintézmények fokozatos, a történelem által diktált változásai ellenére stabilnak bizonyult, hosszú időn át fennmaradt.
- Annak ellenére, hogy a tízesek veszítettek jelentőségükből, szerepkörükből, a tízes mint önálló települési egység ma is létezik.
- Az államszocializmus éveiben és az azt követő években életre kelő nacionalizmusok, a végítéletet kimondó falurombolási ideológiák, a lokalitást felszámoló törekvések éppen a tízesek megmaradását segítették, erősítették napjainkig.
- A felmérés egyik legpozitívabb eredménye a lakóhelyhez való pozitív érzelmi viszonyulás.
- A vidéki turizmusról alkotott kognitív képek tartalmi elemei azt bizonyítják, hogy a tudatban élő tartalom apró és változatos részekből áll össze.

- A kérdőív válaszaiból jól kirajzolódik a vidéki turizmus multiplikátor gazdasági és szociokulturális hatása iránti fogékonyság, azonban a turista ökológiai lábnyomától tartanak.
- Reprezentatív azoknak a válaszadóknak az aránya, akik szívesen dolgoznának az idegenforgalomban.
- A felsorolt turisztikai vonzerők, nevezetességek (amelyeket leginkább megmutatnának az érkező turistáknak) adalékul szolgálnak a turisztikai nevezetességek sokféleségének és a területi differenciáltságának.
- *De* nem gondolnak a tízesek jellegadó vonzerőinek és a belőlük származtatható idegenforgalmi termékek (hadi utak, a térbirtoklást igazoló szakrális emlékek: keresztek, csengettyűk, haranglábak, esztenák, kultúrmorfológiai elemek, épített örökség, a települések egyedi panorámáját értékesítő kilátópontok létesítése stb.) hangsúlyozására.
- Nem feltételezik, hogy azok az egyedi értékek, amelyek a székely társadalomszervezéshez kapcsolódnak, gazdaságszervező elemként is hasznosíthatóak.
- Nem ismerik fel, hogy a település arculata, annak jellemvonásai, ahogyan a házak, utcák, terek rendszere felépül, ahogyan az a társadalmi szervezés eredményeképpen étellel töltődik fel, és azok a tudáselemek, amelyek az adott térrel, annak történeti vonatkozásaival kapcsolatban a lakosság fejében élnek, térspecifikus turisztikai vonzerőt, illetve terméket alkothatnak.
- A szemantikus differenciálás során „előcsalogatott” sztereotípiák pozitív, valamint negatív képe a demográfiai, a környezeti és a turisztikai helyzetkép realitására utal (17. ábra).

17. ábra A szemantikus differenciálás eredményeinek összehasonlítása

(Forrás: A cél- és kontrollcsoport-vizsgálat kiegészítő kérdései alapján szerkesztette AMBRUS T. 2010)

3.8. A turizmus a tízeskultúrában – A tér sajátosságából építkező vidéki turizmus értelmezése

A dolgozatnak ez a része a vidéki turizmus teoretikus és gyakorlati kereteit foglalja össze, egy, a vidék definícióján alapuló fogalmi struktúra értelmezésével azzal a céllal, hogy a tízes sajátosságából építkező turisztikai termék szemléletformálására összpontosítsa a figyelmet.

A multifunkcionális társadalom alap gondolata szerint a vidéki népesség „jövedelme” nem kizárólagosan csak az elsődleges funkcióból (élelmiszer és ipari nyersanyag termeléséből), hanem a kulturális feladatok ellátásából is származhat. Ez a felismerés teremthet Székelyföld

tízeseinek védelmet és összetársadalmi tőkét. Ehhez azonban két paradigma egyidejű jelenléte és fenntartható alkalmazása szükséges: a tradicionalitás és az innováció, azaz Székelyföld fejlesztési stratégiájának egyik kulcsfeladata éppen a megőrzés és a megújulás között feszülő ellentét mérséklése.

A tízeskultúra megjelenése a vidéki turizmusban a következő három aspektusban került elemzésre:

- a vidéki turizmus mint térspecifikus turisztikai termék,
- a vidéki turizmus mint fejlesztési módszer,
- a vidéki turizmus mint lokális közösségi alkotás.

A tízes – mint *térspecifikus turisztikai termék* – tulajdonképpen egy közvetítő kapcsot, szerepet tölt be az erősen urbanizált, természetből elszakadt ember és a természetességet még őrző vidéki táj között. A természet közelsége egyaránt vonzerő a falusi, a természetjáró, az ismeretszerző, a kerékpáros, vagy ökoturizmus változatok számára. A vidéki turizmus értelemszerűen nem egy konkrét turizmustípus, hanem a turisztikai termékek egyfajta halmazának tekinthető, ahol az általános és egyedi elemek kellően strukturáltak.

A XX. század végére kialakult, a belső erőforrásokra támaszkodó szemlélet segítette elő a vidék felbecsülését. A turizmus által alig érintett vidéki térségek, néprajzi tájak egyre inkább a figyelem középpontjába kerültek. A vidéki turizmus népszerűsödésében jelentős mértékben közrejátszott az urbanizáció folyamatának felgyorsulása, illetve a különböző szociokulturális és gazdasági trendek. A posztindusztriális társadalomban – a megelőző korszakra való mintegy ellenreakcióként – ismét felértékelődött a vidék, olykor rurálisnak mondott, de a mindennapi szóhasználatban – olykor tévesen – inkább falusiként emlegetett térség.

Mint minden turisztikai terméknek, a tízeskultúrában megjelenő turizmusnak is makroszinten három lényegi összetevője van:

- a természetközelségen és a tradíció alapuló diverzifikált kínálatot jelentő vonzerő,
- az infra- és suprastruktúrát megtestesítő – a vonzerővel közvetlen kapcsolatban lévő – megközelítési, illetve elszállásolási lehetőségek,
- a hozzáállás vagy attitűd, amely magába foglalja az emberi kapcsolatokat, a vendégszeretetet.

A vidéki turizmus nem pusztán a természetességen és tradíció alapuló vonzerőt, vendégszeretetet jelenti, hanem a számos szakterületre kiterjedő pozitív hatása miatt elfogadott *vidékfejlesztési módszerré* és egyben *gyakorlattá* nőtte ki magát. A tízeskultúrában megjelenő turizmus fejlődését nem kizárólagosan a keresleti oldalon megjelenő igény segítheti elő, hanem a kínálatot jelentő tízes kényszerhelyzete. A vidéki turizmus azonban nem jelenthet egymagában üdvözítő megoldást a tízesek számára; jövedelemkiegészítő funkció folyamatos biztosítását célozhatja meg.

És végül, de nem utolsó sorban vidékfejlesztési modell már nem nevezhető egyszerűen vidékfejlesztésnek, annál több: *a közösségen alapuló integrált fejlesztésnek* kell lennie.

3.9. A székely tízesek komplex rendszere a turisztikai értékesítés és az örökségvédelem viszonyában

A fogyatkozó természetközeli világ, a történeti kultúrtér-elemek és -részletek eltűnése miatt a tízesek egyedisége egyre inkább az egyik legfontosabb értéknövelő tényezővé válik. Így a természetes karakterek emlékeit még őrző tízes és az ehhez kapcsolódó életmódbeli hagyatékok, kultúrtér-elemek a *tájhasznosítás* perspektívájából egyre értékesebbek, az *örökségvédelem* tervezése szempontjából pedig egyre fontosabbak lehetnek.

Már kutatni kell, mert még van mit kutatni. Már van mit veszíteni, és még lehet nyerni (HAJNAL K. 2010). Ezért a szakemberek fő feladata, hogy a tízes tapasztalataiból, a változásokat előidéző folyamatok törvényszerűségeiből, következményeiből induljanak ki, a jelen helyzetelemzésére építsenek, és a jövőben realizálódó eredményeket szorgalmazzák. Ismert

ugyanis, hogy a vidéki települések jelentős része képes valamilyen szintű szellemi és tárgyi örökséget a turizmusfejlesztés érdekében felvonultatni. Versenyképessé azonban csak úgy válhat Székelyföld, ha a „kiváltságokra”, a helyi értékekre, a reliktumokra koncentrál. A turistapiacokért folyó versenyben kínálati oldalon azok a térségek tudják szerepüket megerősíteni, ahol a fejlesztés igénye alulról indul útjára, a szakértelem jelen van, létezik kooperáció, és ahol olyan komplex turisztikai termékek kialakítására törekednek, amelyek egyedi vonzerőkön alapulnak, valamint a turisztikai termékek, illetve formák sajátos tartalommal tölthetők meg.

3.10. A székely tízesek határokat átívelő konstrukcióban

A Kárpát-medence térszerkezetében találkozhatunk példaértékű, a tágabb értelemben vett ökoturisztikai termékszempléletű felismerésekkel, tendenciákkal. Bár komplex terméként még nem játszanak fontos szerepet a vidék turizmusának kínálati oldalán, a teljesség igénye nélkül megemlíthetők a Burgenlandhoz tartozó Felsőőrvidék, Dunántúli sváb települések, Mohács, Bereg, Matyóföld stb. törekvései; keresleti oldalon pedig egyre erőteljesebben rajzolódik ki például Szászföld, ahová a szász elszármazottak szívesen térnek vissza.

A jelen vizsgálat szempontjából a legeklatásabb példaérték az őrségi szerek világában tett eredményes kínálati lépésminta.

Az Őrség mint a gyepűk karakteres emlékeit még őrző nyugati végvidék, a rendszerváltást követően ugyanis felismerte a történeti realitáson alapuló tradicionalitás és az innováció között feszülő ellentét mérséklését (AMBRUS T. 2009). Az őrségi és a vendvidéki szereplők (civil szervezetek, települési önkormányzatok, vállalkozók) együttműködésének, összefogásának, közös gondolkodásának eredményeként jött létre 2000-ben a Natúrpark Térségfejlesztési Közhasznú Társaság (Natúrpark Kht.), amely legfontosabb feladatnak a közös identitást, a térség kultúrtörténeti arculatának kialakítását, a termékfejlesztést, valamint a marketing és promóciós aktivitások szervezését, beruházások lebonyolítását tekintették. Kiemelten működnek közre a turizmusfejlesztés érdekében. Létrehozták az „Őrallók Útja” egységes szlovén-magyar turisztikai tematikus bemutató övezetet.

A Natúrpark Kht. a fejlesztések biztosítása érdekében pályázatokat készít mind a hazai, mind a nemzetközi pénzügyi források elnyerése érdekében. Releváns eredménye A *Természetesen Őrség* című pályázat, amely által 2007-ben Magyarország legjobban fejlődő vidéki desztinációjává vált. A helyi kezdeményezések a sajátosságok, illetve a lényeges arculati elemek bázisán, szakértői bevonással alapos vonzerőleltárt készítettek, amelynek alapján megtörtént a vidék pozicionálása.

Az Őrségben turisztikai attrakciófejlesztések a fenntarthatóság és a korszerű desztináció menedzsment sajátosságainak, valamint a terület terhelhetőségének figyelembevételével történtek, ahol a „szerek világának” sajátossága és a szerekhez kapcsolódó életmódbeli hagyományok és szokások meghatározó szerepet kaptak a turisztikai termékek meghatározásában és kialakításában.

A helyi társadalom, a turizmusban mint gazdasági ágazatban részt vevő szakemberek és civil szervezetek mozgalmi, valamint a funkcionalitást vállaló tudományok kutatási eredményei, ha meg tudják értetni a nyugati és a keleti „végek” összetartó erejét és értékhozó voltát, akkor hozzájárulhatnak ahhoz, hogy egy típusos kifejlődésű ösztársadalmi (kulturális, gazdasági, infrastrukturális, politikai, szociális stb.) értékekben gondolkodjunk. A két „gyepű” egymásra figyeléséből akár közös projektek is születhetnek például Őrség-Székelység, avagy székely őrség címmel. A projekten belül pedig turisztikai kínálatbővítést célzó beruházások létrejöhetnek, vagy akár egységesen is szerepelhetnek a turisztikai bemutatókon. Az együttműködési programok nem csupán újabb fejlesztési forrásokat jelenthetnek, hanem tudás- és szemlélet-transzfert is. Ezzel az országokon átívelő – Európai Unió (Magyarország – Szlovénia – Ausztria – Románia) – együttműködés jó példája is megvalósítható.

A kooperációra való törekvés maga az evolúció. Más szóval: természetesség jöhet létre belső önerős tervezővel. A konkuráló turisztikai termékek meghatározása és kialakítása természetesen attól függ, hogy a vidéki teret használó helyi társadalom a belső vonzerő-forrásokat egyidejűleg milyen érdekek, értékek és használati igények szerint aknázza ki.

3.11. A tízeskultúrában megjelenő turizmus fejlesztésének igénye és lehetősége

A turizmusfejlesztést Székelyföldön egyrészt a primer és a szekunder ágazatok alacsony szintű hatékonysága indokolja. A jelenlegi alacsony szintű hatékonyság azonban nem a turizmus elsőrendűségét, egyedüli kiútként való kezelését hangsúlyozza – erre nem is lenne szükség – csak a gazdasági szféra egyik szegmense lehet. A spontaneitásból kilábalva – a tízesek értékmentő pozitívuma mellett – egyre nagyobb szerepet kaphat, hozzájárulhat a lakosság életminőségének a javításához, a gazdasági elmaradottság különbségeinek kiegyenlítéséhez. A tájat és a benne élő kultúrát csak a turizmus tudja gazdaságilag értékesíteni.

A tízes-társadalomban megnyilvánuló igények piacot képezhetnek a különböző szolgáltatói tevékenységeknek, amelyek a turisták számára az élménykeresést és -szerzést szervezett, illetve intézményesített formában tehetik lehetővé. A piaci és egyéb szolgáltató szervezetek a tízes kultúrtereket élményszerzési térré formálhatják, a táji adottságokat, a felépített turisztikai infra- és szuprastruktúra, a szolgáltatások, a vendég–vendéglátó kapcsolatok generálása révén turisztikai termékekkel alakíthatják. A turizmus reflexiós percepciónak is tekinthető: az egyén saját maga felé, saját társadalmi közege felé való fordulását, érdeklődésének fokozódását értéktudatát is előidézheti, ugyanakkor az adott tízesközegben élő emberek a más társadalmak, kultúrák, más lokalitások felé nyitását jelentheti.

Székelyföld turizmusának fejlesztését a belső adottságok és a keresleti trendek egyaránt indokolják. Nagy általánosságban a turizmus létjogosultságát vagy az azt meghatározó vonzerők jellemzőit a SWOT-analízis segítségével foglaltam össze, amelynek tulajdonképpeni célja stratégia-orientált helyzetértékelés. Ez az analízis olyan tényezőkre mutat rá, amelyek nagyjából az egész Székelyföldre általánosíthatók, de Székelyföld belső térszerkezetében eltérő mértékben jelentkeznek.

Elvárható lenne, hogy a dolgozat konkrét fejlesztési javaslatokat, koncepciókat, ötleteket, programokat is tartalmazzon. Meggyőződésem azonban, hogy ez nem egyszemélyes (geográfusnyi) feladat, a különböző szakterületek hozzáértő munkájáról és a helyi közösségek erejére van szükség. A valódi közösségekben ugyanis hatalmas erő van, és a kutatómunkának elsősorban arra kell irányulnia, hogy a közösség múltjának és értékeinek feltárásával megalapozza a közösség identitását, amelyet az urbanizációs és globalizációs folyamatok egyre erősebben lazítanak fel. Az identitástudat mellett nagyon fontos az értéktudat. A büszkeség mellett szükséges a tudományosan megalapozott értéktudat, amelyet a közösség számára csupán közvetíteni kell (HAJNAL K. 2010). Ezt a felelőséget felvállalva nem készül részletes terv a turizmusfejlesztés számára, csupán arra az irányra tereli a figyelmet, amit a Turisztikai Desztináció Menedzsment-modell (a továbbiakban TDM) hatékonysága – mint eljárás és eszköz – mérlegel. Fontosnak tartom először is az értékmentést, és türelmesen kivárni azt az időt, amit a válság üzen a helyi lakosságnak, a szakembernek, illetve politikusnak.

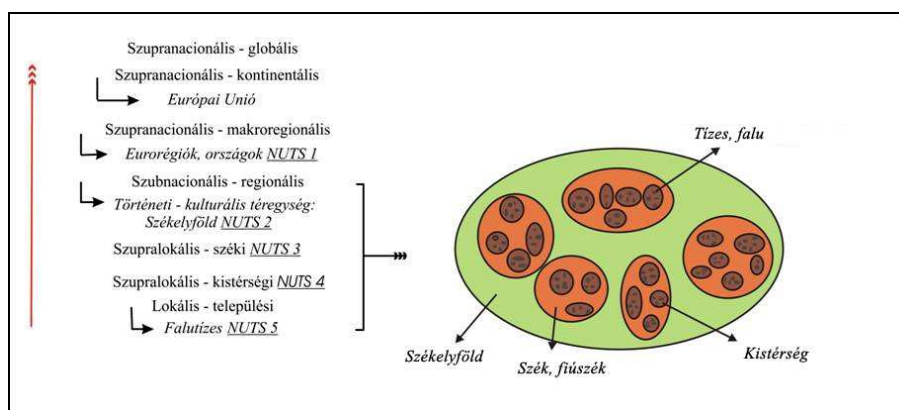
3.11.1. A TDM-modell hatékonysága a tér-, a társadalom- és a gazdaságszerveződésben

Székelyföld turizmusának a behatárolt célkitűzés, a szervezethezesség, a fenntarthatóság, a versenyképesség, az érdekérvényesítés biztosítása jelenti a legnagyobb kihívást. Az a spontán idegenforgalom ugyanis, amely napjainkban zajlik, egyre nagyobb méreteket öltve, óhatatlan konfliktusokhoz vezethet, veszélybe sodorhatja azokat vonzerőket – legyen az természeti vagy ember alkotta – amelyeken alapulnak.

A tízesek egyre inkább rászorulnak egy mainál jobb eredményeket hozó, fenntartható turizmus működésére. A stratégiák korát élve azonban nem nehéz felismerni, hogy az egyre komplexebbé váló tematizációk és egyre szerteágazóbb beavatkozási területek követelik meg az átfogó eljárásokat, hiszen csak a helyzetbemutató, célokat kijelölő és felelősséget vállaló elemzések teszik lehetővé az erőforrások megtervezését, hasznosítását, fenntarthatóvá tételét. Ezt azonban csak úgy érdemes, hogy a tudomány és a politika csak létében jelenjen meg, a sajátos múlttal rendelkező tízesek esetében, az emberek maguktól kezdjenek el gondolkodni, és ne a leépülő osztálytársadalmi tendenciát akarják elviselhetőbbé tenni. Mindezt immár azon a tudományos nyelven, azokkal a strukturális elemekkel, módszerekkel és eszközökkel kell felépíteni, amelyek a kor igényének, a modern tudományok számára és az Európai Unió intézményrendszerében is értelmezhetők, illetve elfogadottak.

A turizmus a tér- és társadalomszerveződés különböző területi szintjein a globálistól a lokálisig értelmezhető kell hogy legyen (18. ábra). Látni kell tehát, hogy a tízeskultúrában megjelenő turizmus tervezése, szerveződése és irányítása nem kerülheti meg a kor igényének megfelelően kialakult területi szemlélet integrációját, de az ágazati politikát (agrár-, ipar-, közlekedés-, kereskedelempolitika) sem mellőzheti.

18. ábra A tér- és az osztálytársadalom-szerveződés területi szintjei (Forrás: HORVÁTH A. 2010 alapján szerk. AMBRUS T. 2010)

A tízeskultúrában megjelenő turizmus térszervező ereje, illetve társadalmi jelenségként való értelmezése szinte magától értetődő, hiszen a történeti léptékben jelentkező szükségletek kifejeződése érzékelhető létrejöttében. Úgy ahogy belső készletéből a kor igényének megfelelően tízesenként alakultak meg az eszterháziak, közbirtokosságok, kút-, híd-, illetve vízvezető közösségek, akként a turizmus is komunitásként alulról szerveződhet a XXI. század küszöbén. Értelemszerűen célszerű lenne, ha a tízes kiindulópontként és szerveződési alapsejtként jelentkezne a tér- és a társadalom- és a gazdaságszerveződésben. A TDM-modell hatékonysága éppen abban a rendezőelvben fedezhető fel, hogy a tízes közösségmegtartó, kohéziós ereje és komplexitása jelentkezik a turizmus-szervezésben, és nem az atyáskodó, gyámkodó megyei szervek, centrális erők, a szupranacionális szervezetek terveznek, irányítanak behatárolatlan eszköz- és célrendszerrel. Másképpen fogalmazva: a tízesek szerves fejlődésének következménye, hogy a „tízes-embrió” jelentkezik a turizmus szervezésében, a kutató csak feltár, a szakember együttműködik, intézményesít és irányt jelöl. Az alulról építkezés eredményeként alapvetően más érdekeltségi rendszer alakul ki. A közösségmegtartó erő mellett megjelenik egy másik fontos eleme: a tulajdonosi szemlélet (AUBERT A. –MÉSZÁROS B. – SARKADI E. 2010).

Az ébredő székelyföldi turizmustudományi kutatások és az ezt követő elemzések során (HORVÁTH A.– PETELEY A. 2008, NAGY B. 2009) már felmerült a desztináció menedzsment-modell alkalmazásának hatékonysága, amely alapvetően azt a célt követi, hogy a szerveződést és versenyképességet kooperatív problémamegoldás révén erősítse, felkarolja, elősegítse, támogassa a helyi kezdeményezéseket.

A rendszer átfogó és összekötő szemlélettel rendelkezik. „Az erőforrások összerendezése által olyan szinergia-hatás érhető el, hogy ezzel a desztináció teljességében is továbbfejleszhető” (AUBERT A. 2010). Sőt mi több, a jól felépített TDM rendszertől elvárható, hogy marketingtevékenysége révén akár elő is mozdítsa az autonómia eszméjének demitizálását, megkönnyítve a többségi nemzet számára annak megértését (HORVÁTH A. 2010).

4. Az eredmények hasznosításának lehetőségei

A történeti földrajz keretében végzett vizsgálat (kialakulást befolyásoló természeti és társadalmi tényezők, sajátos arculat, megőrző és fenntartó elemek, szerkezetet biztosító folyamatok számbavétele) egyfajta segéd-, illetve háttértudományként járul hozzá a településkarakter szerkezetét biztosító tényezők, folyamatok feltárásához, az örökségvédelemhez, ugyanakkor lehetőséget is nyit a területhasznosításhoz. Tudatosítja Székelyföld történetiségét, a tízesekhez kötődő életmódbeli hagyatékok társadalmi, gazdasági, szocializációs szerepének fontosságát.

A dolgozat arra hívja fel a figyelmet, hogy elgondolkozzunk egy közösség össztársadalmi hozadékának üzenetén.

A dolgozat a társadalmi-gazdasági szerkezet normavilágában sűrűsödő feszültség kezelésekor a lokalitás értékeire, az egyedi turisztikai vonzerők halmazára, a térség imázsának erősítésére és nem utolsósorban a tájvédelemre hívja fel a figyelmet. Ugyanakkor módszertani segítséget adhat a többi székely székek területén lévő tízesek rekonstrukciójára.

A helyi társadalom, a turizmusban mint gazdasági ágazatban részt vevő szakemberek és civil szervezetek mozgalmi, valamint a funkcionalitást vállaló tudományok kutatási eredményei, ha meg tudják értetni a nyugati és a keleti „végek” összetartó erejét és értékhozó voltát, akkor hozzájárulnak ahhoz, hogy egy típusos kifejlődésű össztársadalmi (természeti, kulturális, gazdasági, infrastrukturális, politikai, szociális stb.) értékben gondolkodjunk.

5. A témakör kutatásának további irányai

Kiemelt iránynak tartom azoknak a tízeshatároknak rekonstrukcióját, amelyeket az eddigi kutatások során nem sikerült azonosítani. Ebben a munkában az egyház szervező szerepe, ezen belül az egyháztanácsosok tízesek szerinti választása adna támpontot.

Különösen fontosnak tartom a kutatás kiterjesztését a többi székely székek területére, valamint a Kárpátokon túlra, ahová tömegesen csángáltak el a székelyek. Ezért célszerű lenne a székelyföldi és moldvai településtörténeti kutatásokat módszeresen tovább folytatni, mindenképp Gyergyó-, Három-, illetve Udvarhely-, Marosszék, a gyimesi és a moldvai Csángóföld térségében.

Ugyancsak további kutatási irányt jelöl ki az Őrség térszerkezetének összetartó ereje és értékhozó volta. Ennek érdekében elmélyültebb módszertani kutatásra van szükség.

A dolgozat tartalmát szorosan érinti, hogy a Kárpát-medence azon területein, ahol a gyepük kialakultak – az őrségi szegeken kívül – vizsgálatokat folytassak abban a tekintetben, hogy a kor haditechnikájának megfelelő településszerkezet nyomait feltárjam. Ennek a vizsgálatnak célterülete Erdély nyugati kapuja, Szászföld, Göcsej, Dráva vonala és a Mosoni kapu lenne.

A stratégiák korát élve a komplex Székelyföldet átfogó kutatásokat, feltárásokat követően fontosnak tartom a tízes erőforrásainak megtervezését és gyakorlatba ültetését (pl. a tízeskultúra vonzerőleltárának aktualizálása, hadi utak rekonstrukciójára, a települések egyedi panorámáját értékesítő kilátópontok létesítése, örökségvédelem megtervezése és kivitelezése stb.).

Fontosnak tartom, hogy kialakuljon egy – a három megyét összefogó – székelyföldi kutatóműhely, ahol az egyes szakterületek képviselői azonosítják, illetve elemzik a kor kihívásait, a területi fejlesztések koncepcióit pedig integrálják beágyazva a Kárpát-medencei és

az európai területi együttműködési gyakorlatokba, és ezek alapján ajánlásokat fogalmaznak meg a térségi döntéshozók számára. A térspecifikus értékekhez alkalmazkodó turizmuspolitika alapvonalainak meghatározásával célszerű lenne megvizsgálni, hogy a szakirodalomból megismert *turisztikai desztináció-menedzsment* rendszere milyen szervezeti keretek között, milyen hatáskörök kialakítása mellett segítheti elő, hogy Székelyföld fenntartható és versenyképes turisztikai célterületté váljék.

Publikációs jegyzék

I. A disszertáció alapjául szolgáló publikációk

1. **T. AMBRUS** - L. GYURICZA 2010: *Siedlungsmorphologische Erbschaftsanalyse in den Dorfzechnern in Stühlen Csíkszék und Kászoniúszék. Szeklerische Dorfzechner im Raum und in der Zeit.* Ungarn-Jahrbuch, München, 12 p. (megjelenés alatt – október).
2. **AMBRUS T.** 2010: *A székelyföldi falutízesek a turizmus fókuszában. Mentális térképek a kistérségi hatókörű kutatásban.* Kisebbségkutatás, 14 p. (megjelenés alatt).
3. DÁVID L. – **AMBRUS T.** 2010: *Responsible Tourism and Tourism Ecology.* In: Forum Geografic/Geographical Phorum, Ed. Universitatea Craiova, 7 p. (megjelenés alatt).
4. **AMBRUS T.** 2010: *Space specific Guardian Relics as elements Organizing identity and economy/Térspecifikus őrálló reliktumok mint identitás és gazdaságszervező elemek.* In: SZÓNOKYNE A. G. (szerk.): *Határtalan határok konferenciakötet*, Szeged, 9 p. (megjelenés alatt).
5. **AMBRUS T.** 2009: *The Tízes as an element which organizes the economy and the society.* In: *The role of tourism in territorial development. II. International Conference*, Ed.: F & F International S.R.L. Editură și tipografie, Gyergyószentmiklós, pp. 9-24.
6. **AMBRUS T.** 2009: *Csíkszentmiklós tízesekből alkot értéket a tájnak*, In: LAKATOS I.: *Csíkszentmiklós a megtartó székely falu*, Tipographic Nyomda, Csíkszereda, pp. 16-31.
7. **AMBRUS T.** – CSAPÓ J. 2009: *„Magyarország legjobban fejlődő vidéki desztinációjától” a székely falutízesekig.* In: TÓTH J. – AUBERT A. (szerk.): *Tanulmányok Dr. Pozsár Vilmos tiszteletére*, PTE Földtudományok Doktori Iskola, IDRResearch Kft/Publikon Kiadó, Pécs, pp. 181-194.
8. **AMBRUS T.** 2009: *A gyepű mint kultúrtájtípus Székelyföldön.* Tájökológiai lapok, 7 (1), pp. 65-79.
9. **AMBRUS T.** 2008: *A történelem nyomai napjaink településszerkezetében – a székelyföldi falutízesek a mentális térképek tükrében.* Földrajzi Közlemények 132. évfolyam, 2. szám, pp. 175-190.
10. **AMBRUS T.** – GYURICZA L. 2008: *A székely falvak legkisebb morfológiai elemeinek – a tízesek – olvasatai a tájban.* In: CSIMA P. – DUBLINSZKI B. (szerk.): *Tájökológiai kutatások.* Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék, Budapest, pp. 107-116.
11. **T. AMBRUS** - O. CSAPÓ 2008: *The role of the physical environment in the development of settlement structure: Examples of the Órség and Székelyföld.* In: LÓCZY, D. – TRÓCSÁNYI, A. (ed.): *Progress in Geography in the European Capital of Culture 2010.* Geographia Pannonica Nova 3. Imedias Publisher. Kozármisleny, pp. 291-300.
12. **AMBRUS T.** – GINZER M. – GYURICZA L. 2008: *A települések térbeli változásai a Felcsíki-medencében.* In: FÜLEKY Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében. Az erdélyi táj változásai, Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány*, Szent István Egyetem, Gödöllő, pp. 107-112.
13. **AMBRUS T.** 2007: *Falutízesek a székely székek településszerkezetében.* In: GÁL V. – SZABÓ A. (szerk.): *Tanulmányok Dr. Becsei József 70. születésnapja alkalmából.* PTE TTK FI – PTE TTK FDI, Pécs, pp. 9-21.

14. **AMBRUS T.** – CSAPÓ O. 2007: *Ha a táj szab az életnek teret – a természeti adottságok szerepe a településszerkezet kialakulásában a székely falutízesek és az őrségi szerek példáján.* In: MÁTHÉ Cs. – MÓCSY I. – URÁK I. – ZSIGMOND A. (szerk.): III. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia tudományos közleménye, Kolozsvár, pp. 43-49.
15. **AMBRUS T.** 2007: *Falutízesek a székely székek településszerkezetében Csík- és Kászonfiúszék példáján.* In: CSAPÓ T. – KOCSIS Zs. (szerk.): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. Szombathely, pp. 62-82.
16. **AMBRUS T.** 2006: *Falutízesek alakulása Csík- és Kászonszék településszerkezetében.* In: FÜLEKY Gy. (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében Település a tájban. Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány, Gödöllő, pp. 22-29.
17. **AMBRUS T.** 2005: *A turizmus szerepe a rurális térségek gazdasági fejlődésében.* In: LAIB E. (szerk.): Urbanisztikai feladatok a Kárpát-medencében, Magyar Urbanisztikai Kht, Kecskemét, pp. 186-201.

II. A disszertáció alapjául szolgáló előadások

1. **AMBRUS T.** 2010: *A Kárpát-medence településállományának alakulása. Alföldi, székelyföldi sajátosságok.* Kájoni János Közgazdasági Szakközépiskola, Csíkszereda, 2010. március 16.
2. **AMBRUS T.** 2009: *A tér sajátosságából építkező vidéki turizmus értelmezése.* Kájoni János Közgazdasági Szakközépiskola, Csíkszereda, 2009. május 14.
3. **AMBRUS T.** 2008: *A székely tízesek tájrehabilitációs és tájhasznosítási kérdésének időszerűsége.* A Tudomány Napja Konferencia, Budapest, 2008. november 10.
4. **AMBRUS T.** 2008: *Székely falu, amely tízesekből alkot értéket a tájnak.* III. Magyar Tájökológiai Konferencia, Budapest, 2008. május 9.
5. **AMBRUS T.** 2008: *A történelmi múlt emlékeinek vizsgálata Székelyföld településszerkezetében.* Magyarok a Kárpát-medencében, – Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Szeged, 2008. március 6.
6. **AMBRUS T.** 2007: *A településszerkezet és a falusi turizmus stratégiai kapcsolata Székelyföldön.* I Magyar Turizmusföldrajzi Szimpózium, Budapest, 2007. szeptember 7.
7. **AMBRUS T.** 2006: *A turizmus mint tájhasznosítási lehetőség Székelyföldön.* II. Magyar Tájökológiai Konferencia, Debrecen, 2006. március 11.

III. Egyéb publikációk

1. **T. AMBRUS - L. GYURICZA** 2008: *An attempt at the quantitative evolution of the natural endowments of Tourism.* In: Sustainable Tourism Development In The Carpathians Mountains. The First International Carpathians Tourism Conference, Editura Universitară, București, Romania Proceedings pp. 65-71.
2. **T. AMBRUS - L. GYURICZA** 2008: *The role of natural potentials in tourism/Rolul potentialului natural in turism.* In: Forum Geografic/Geographical Forum, Anul VII, Nr. 7, Ed. Universitatea Craiova, pp. 151-156.
3. **AMBRUS T.** 2007: *Hidrogeológiai adottságok mint a gyógyturizmus lehetőségei Székelyföldön.* In: KOPÁRI L. – TÓTH J. – TÓTH J. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a Pécsi Doktoriskolából VI. Kiadta a Pécsi Tudományegyetem, Pécs, pp. 223-232.

4. **AMBRUS T.** – GYURICZA L. 2007: *A természeti értékekre épülő turizmus fejlesztésének aktuális kérdései Székelyföldön.* In: SZÓNOKYNE A G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók*, Szeged, pp. 507-511.
5. **AMBRUS, T** – BARANYAI, G – CSAPÓ, O. – SPIEGLER, P 2007: *Opportunities of development in Central European national parks.* In: 2nd Annual South East European Doctoral Student Conference Proceeding, SEERC, Thessaloniki, CD kiadvány, 6 p.
6. **AMBRUS T.** 2006: *A gyógyturizmus tájhasznosítási és területfejlesztési kérdéseinek vizsgálata Székelyföldön.* Tájökológiai lapok 5 (1), pp. 43-58.
7. **AMBRUS T.** 2006: *A gyógyturizmus alapját képező természeti és társadalmi tényezők vizsgálata Székelyföldön.* In: AUBERT A. (szerk.): *Fejlesztés és képzés a turizmusban, II.* Országos Turisztikai Konferencia tudományos közleményei, PTE TTK Földrajztudományi Intézet, Pécs, CD kiadvány, pp. 168-178.
8. **AMBRUS T.** 2005: *A Csomád – Bálványos Régió ökoturizmusának fejlesztési esélyei.* Apácai-Napok 2005, Tanulmánykötet, Győr, pp. 156-164.
9. **AMBRUS T.** 2005: *A gyógyturizmus múltja, jelene és jövője a Csomád – Bálványos Régióban.* Gyopár, Az Erdélyi Kárpát Egyesület közlönye, Kolozsvár 60.(XV.) évfolyam/2, 78. szám, 2 p.
10. **AMBRUS T.** 2004: *Ismeretbővítés felsőfokon – 12 éves a Bolyai Nyári Akadémia.* Földrajzi Közlemények, CXXVIII./LII/Kötet, 1-4. szám, pp. 172-174.
11. **AMBRUS T.** – GYURICZA L. 2004: *A víz, mint a turizmus természeti adottság Hargita megyében.* In: FÜLEKY Gy. (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében – Víz a tájban.* Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány, Gödöllő, pp. 146-151.

IV. Egyéb előadások

1. **AMBRUS T.** – Dávid L. 2009: *A Gyimesek turizmusának anatómiája.* II. Magyar Turizmusföldrajzi Szimpózium, Budapest, 2009. szeptember 4.
2. **AMBRUS T.** 2009: *A romániai magyarság jelenlegi területi elhelyezkedése és számbeli változásai az utóbbi két népszámlálás viszonylatában.* Kájoni János Közgazdasági Szakközépiskola, Csíkszereda, 2009. május 5.
3. **AMBRUS T.** 2005: *A Csomád – Bálványos Régió ökoturizmusának szerepe a természeti örökség megőrzésében és a gazdasági előrelépésben.* A mi geográfiánk – Nemzetközi Konferencia, Ócsény, 2005. március 17.
4. **AMBRUS T.** 2005: *Esélyegyenlőség az erdélyi magyarok körében.* Globalizáció és fenntartható fejlődés – Nemzetközi Tudományos Konferencia, Győr, 2005. december 3.